

PROTOKOL

2021 | YIL 2 SAYI 1 | KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ STRATEJİK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Kötü Huylu Problem Perspektifinden Covid-19 Pandemisi ile Mücadele

Abdullah UZUN

İnsanlığın Ortak Aklı: Ombudsman

Kadir Caner DOĞAN

Avrupa Bütünleşme Kuramları Işığında Çok Düzeyli Yönetişim

Nisa ERDEM

21. Yüzyılda Dijital Diplomasinin Yükselişİ

Vahit GÜNTAY

Karadeniz Havzası:

Jeopolitik Güç Mücadelesi ve İş birliği İmkânları

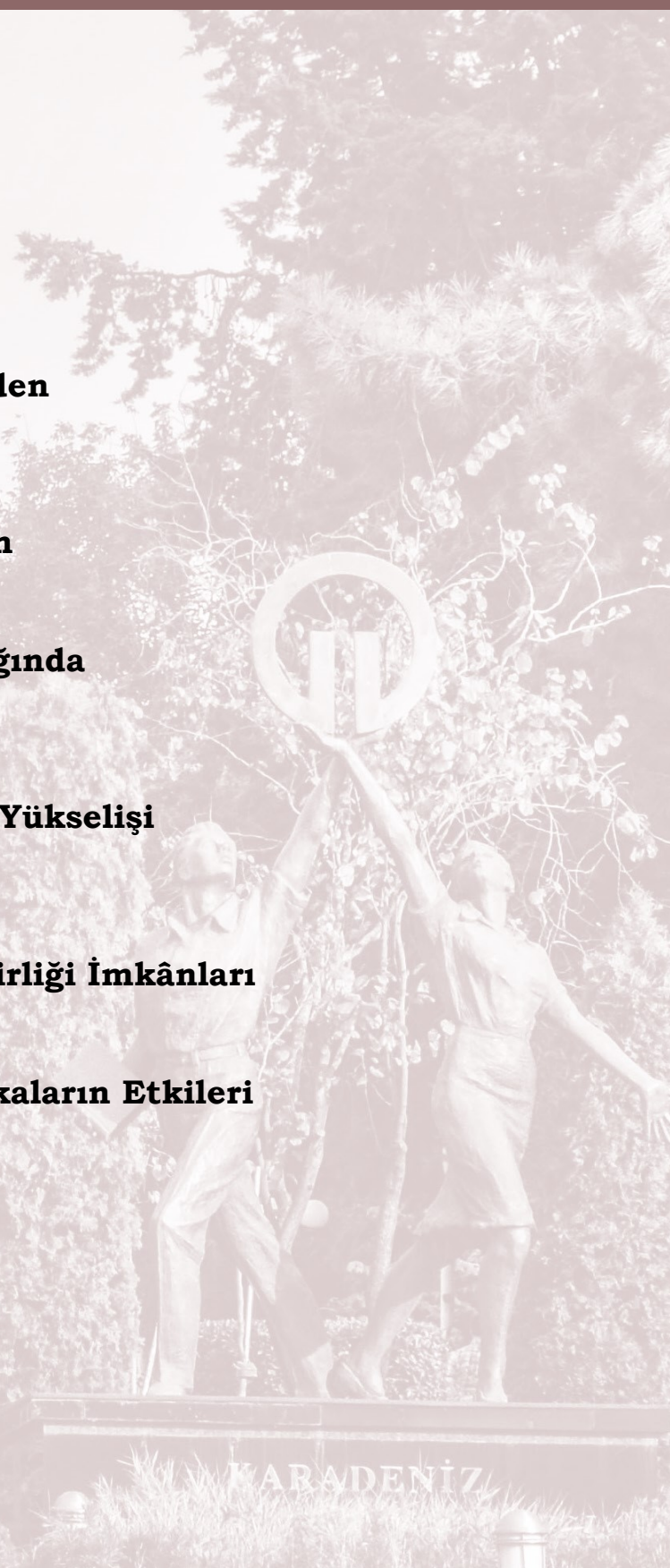
Adnan SEYAZ

İnsani Müdahale Tartışmasına Vakaların Etkileri

Ekrem OK

Covid-19 ve Aşı Karşıtlığı

Hüseyin YADİGAROĞLU

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

KTÜ SAM
PROTOKOL DERGİSİ

SAHİBİ

Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ
Karadeniz Teknik Üniversitesi - Stratejik Araştırma Merkezi Müdürü

EDİTÖRLER

Dr. Öğr. Üyesi Suna ERSAVAŞ KAVANOZ
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah UZUN

EDİTÖR YARDIMCILARI

Öğr. Gör. Fatma NALBANT
Arş. Gör. Nisa ERDEM
Arş. Gör. Tülay DEMİR

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Bünyamin ER (Yönetim Bilişim Sistemleri)
Doç. Dr. İsmail KÖSE (Uluslararası İlişkiler)
Doç. Dr. Umut ÜZAR (İktisat)
Dr. Öğr. Üyesi Cenk BEYAZ (Sosyoloji)
Dr. Öğr. Üyesi Vahit GÜNTAY (Uluslararası İlişkiler)

İLETİŞİM

Karadeniz Teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, No:2-06

Telefon: 04623773227

Faks: +90 462 325 3205 – 325 3185

E-Posta: sam@ktu.edu.tr

Web: www.ktu.edu.tr/sam

Yayın Türü:

Ulusal Süreli

KTÜ SAM Protokol Dergisi kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, işletme ve sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilimler alanında, kısa makalelere yer veren akademik bir dergidir. Kısa makalelerin yanı sıra rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı vb. makale dışı yazılara da dergi bünyesinde her sayıda belirli oranda yer verilecektir.

KTÜ SAM Protokol Dergisi Şubat ve Ağustos aylarında olmak yılda iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; Derginin sorumluluğu yoktur.

KTÜ SAM PROTOKOL DERGİSİ

2021 | YIL 2 SAYI 1 | KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ STRATEJİK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

İÇİNDEKİLER

<i>Kısa makale</i>	Kötü Huylu Problem Perspektifinden Covid-19 Pandemisi ile Mücadele <i>Abdullah UZUN</i>	5 -11
<i>Kısa makale</i>	İnsanlığın Ortak Aklı: Ombudsman <i>Kadir Caner DOĞAN</i>	13-18
<i>Kısa makale</i>	Avrupa Bütünleşme Kuramları Işığında Çok Düzeyli Yönetişim <i>Nisa ERDEM</i>	20-30
<i>Kısa makale</i>	21. Yüzyılda Dijital Diplomasinin Yükseliş <i>Vahit GÜNTAY</i>	32-39
<i>Kısa makale</i>	Karadeniz Havzası: Jeopolitik Güç Mücadelesi ve İş birliği İmkânları <i>Adnan SEYAZ</i>	41-49
<i>Kısa makale</i>	İnsani Müdahale Tartışmasına Vakaların Etkileri <i>Ekrem OK</i>	51-59
<i>Kısa makale</i>	Covid-19 ve Aşı Karşıtlığı <i>Hüseyin YADİGAROĞLU</i>	61-70

KÖTÜ HUYLU PROBLEM PERSPEKTİFİNDEN COVID-19 PANDEMİSİ İLE MÜCADELE

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah UZUN
Karadeniz Teknik Üniversitesi
abdullahuzun@ktu.edu.tr

Öz

Covid-19 pandemisi, belirsizlikler ve karmaşıklar içermesi, sınırları aşan bir problem olması ve çözüme karşı dirençli olması bağlamında oldukça kötü huylu bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Neredeyse tüm Dünya ülkeleri son bir yıldır oldukça kötü huylu olan Covid-19 pandemisinin olumsuz etkileriyle çeşitli stratejilerle mücadele etmekte ve bu mücadele stratejilerinin başarısında da ülkelerin sahip oldukları yönetsel kapasite düzeyleri önemli bir rol oynamaktadır. Çalışmada, Covid-19 pandemisi kamu yönetimi ve politikası literatüründeki kötü huylu problem perspektifinden ele alınarak, bu konuda iki çalışmanın (Uzun, 2020b ve Uzun, 2021) bulgularından hareketle Covid-19 pandemisiyle mücadele stratejileri ve bu stratejilerin bir kolaylaştırıcı faktörü olarak yönetsel kapasitenin rolü değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 pandemisi, kötü huylu problem, mücadele stratejileri, yönetsel kapasite

Giriş

İlk olarak Aralık ayının sonunda 2019'da, Çin'in Hubai bölgesinde Wuhan şehrinde ortaya çıkan Covid-19, 2020'nin Mart ayından itibaren neredeyse tüm ülkelere yayılmış ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11 Mart'ta pandemi olarak tanımlanmıştır. Pandemiler, dünya çapında yayılma temelinde salgın olan ve dünyada aşırı sayıda hastalığa, ölümlere ve etkilenen ülkelerin sosyal ekonomik durumunun bozulmasına neden olan küresel salgınlardır (Akın & Gözel, 2020: 515). Covid-19'da bir pandemi olarak hem insan sağlığını tehdit etmesiyle tıbbi anlamda, hem de Covid-19 ile mücadele doğrultusunda alınan tedbir ve kısıtlamalar nedeniyle ikincil bir etki olarak sosyo-ekonomik anlamda olumsuz etkilere sahip kötü huylu (wicked) bir problem olarak ortaya çıkmıştır.

Kamu yönetimi ve politikası literatüründe kötü huylu problemler, yüksek karmaşıklık, belirsizlik, çözüme karşı direnç (relentless), sınırları aşma (cross-cutting), yüksek anlaşmazlık veya çelişkiler içermesi gibi ayırt edici özelliklerin birkaçını veya hepsini barındıran problemler olarak

anlaşmazlık veya çelişkiler içermeye gibi ayırt edici özelliklerin birkaçını veya hepsini barındıran problemler olarak nitelendirilmektedir (Uzun, 2020a: 148). Covid-19 pandemisi de alt problem boyutları itibariyle (tıbbi ve sosyo-ekonomik problem boyutları) farklılaşsa da kötü huylu problemleri niteleyen ayırt edici özelliklerin neredeyse hepsine sahip olduğundan oldukça kötü huylu bir problem olarak nitelenebilir (Uzun, 2020b).

Çalışmada, Covid-19 pandemisi kamu yönetimi ve politikası literatürü bağlamında kötü huylu problem perspektifinden ele alınmıştır. Bu konuda iki çalışmanın (Uzun, 2020b ve Uzun, 2021) bulgularından hareketle ilk olarak Covid-19 pandemisiyle çeşitli mücadele stratejilerinin etkinliği değerlendirilmiş, sonra da bu stratejilerin bir kolaylaştırıcı faktörü olarak yönetsel kapasitenin rolü ele alınmıştır.

1. Kötü Huylu Problem Perspektifinden Covid-19 Pandemisiyle Mücadelede Çeşitli Stratejilerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi

Kötü huylu problem kavramı özellikle 2000'li yılların başlarından itibaren kamu yönetimi ve kamu politikası literatüründe ilgi çeken bir konu haline gelmiştir. Geleneksel örgütsel modellerin ve bürokratik mekanizmaların kötü huylu problemlerle mücadelede etkisiz kalacağı düşüncesinden hareketle yeni strateji ve yaklaşımlar gündeme getirilmiştir. Bunlar, iş birlikçi yönetim ve ağ yaklaşımı, kamu kurumları ve yönetim düzeyleri arasında yatay ve dikey koordinasyon ve bütünleşme ve karar alıcıların veya kamu yöneticilerinin iş birliği temelindeki liderlik tarzlarıdır.

İşbirlikçi yönetim ve ağ yaklaşımı stratejilerinin ana odağını, kamu politikası üretme veya kamusal hizmet süreçlerinin devlet dışı aktörlerle yani paydaşlarla birlikte yürütülmesini sağlayan ve kolaylaştıran mekanizmalar oluşturmaktadır (Uzun, 2020a: 151). Paydaş katılımı, müzakere, fikir birliğine dayanma, ortak üretim ve ortaklıklar, ağ yapıları iş birlikçi bir yönetim anlayışının odağında yer almaktadır. İş birlikçi yönetim kötü huylu problemlere kolektif çözümler üretmenin (Ansell, 2016, ss. 35) daha esnek, daha kapsayıcı ve daha uyarlanabilir mekanizmalar geliştirmenin bir stratejisi (McGuire, 2006, ss. 34) olarak görülmektedir.

Koordinasyon ve bütünleşmeye dayalı stratejilerde ana odak, merkezi hükümetin çeşitli yatay ve dikey yönetim seviyelerinin kontrolünü tekrar ele geçirmesi, örgütsel olarak parçalanmış ve işlevsel olarak uzmanlaşmış departmanlar ve ajanslar arasında etkili bir iş birliğinin oluşturulması ve yetki sınırları içinde politika tutarlılığını sağlama yollarının ele alınmasıdır (Daviter, 2017: 575). Böylece kötü huylu problemlerle daha koordineli, bütünleşik ve tutarlı bir şekilde mücadele

edilebileceği düşüncesi söz konusudur. Koordinasyon ve bütünleşme stratejileri özellikle sınırları aşan, birden çok yönetim düzeyini ya da farklı sektörlerdeki kamu kurumlarını ilgilendiren (iklim değişikliği, iç güvenlik, göç, refah hizmetleri gibi) kötü huylu problemlerin belirsizlik ve karmaşıklığını azaltmada en iyi yol olarak sunulmaktadır (Halligan & Adams, 2004; Læg Reid & Rykkja, 2015; Pollitt, 2015).

Kötü huylu problemlerle mücadelede liderlik tarzları da büyük önem taşımaktadır. Genellikle literatürde kötü huylu problemlere iş birliği stratejileri ile yaklaşıldığından, bu stratejilerin bir tamamlayıcısı olarak uyarlanabilir, dönüştürücü, problem çözücü, değer merkezli yönetim liderliği gibi kavramlar altında iş birliğini öne çıkartan liderlik tarzları ön plana çıkarılmaktadır (Bao vd., 2013; Benington & Hartley, 2010; Head & Alford, 2015; Heifetz, 1994).

Fakat birçok çalışmada ileri sürülen stratejilerin tüm kötü huylu problemlere uygun olduğu iddia edilmektedir. Oysaki bazı koşullara ve problem tiplerine göre farklı stratejiler daha etkin olabilir (Alford & Head, 2017; Daviter, 2017; Head & Alford, 2015; Roberts, 2000; Uzun, 2020b). Örneğin, iş birlikçi stratejilerin karşısında yer alan otoriter (merkeziyetçi) stratejilerin teknik-bilimsel nitelik de taşıyan, vatandaşların anlayamayacağı ölçüde karmaşık olan ve uzman bilgisine ihtiyaç duyulan problemler için (iklim değişikliği, pandemiler gibi) daha etkili olacağı ifade edilmektedir (Roberts, 2000). Hatta kötü huylu problemler birden fazla alt boyutta probleme sahip olabileceğinden problemin alt boyutları itibariyle de otoriter stratejiler dahil farklı stratejiler daha etkin olabilir (Alford & Head, 2017: 410)

Uzun (2020b), Covid-19 pandemisiyle mücadelede en uygun stratejilerin ne olduğunu ya da olabileceğini pandeminin kendine has özelliklerine ve farklı alt problem kategorilerine göre analiz etmiştir. Çalışmada Covid-19 pandemisinin hem tıbbi hem de sosyo-ekonomik alt problem boyutları ile mücadelede en uygun stratejilerin farklılaşabileceği bulgusuna ulaşılmıştır. Covid-19'un tıbbi boyuttaki etkileriyle mücadelede uzman bilgisine ve kanıta dayalı otoriter stratejiler, yüksek düzeyde koordinasyon ve güçlü ve kararlı liderlik tarzları daha uygun olmaktadır. Hem kötü huylu problemleri ele alan teorik ve pratik çalışmalardaki bulgular, hem de Covid-19 ile daha başarılı mücadele eden ülke örneklerindeki uygulamalar bu argümanı desteklemektedir. Otoriter stratejilerin uygunluğunun temel nedenleri olarak problemin aciliyeti, bilimsel ve teknik nitelikte bir problem olması, fikir ayrılığının düşük düzeyde olması ve çok sayıda paydaşı içermesi sayılabilir. Yine aynı özelliklerden dolayı problemden kaçınmayan, ne yaptığını bilen, güven veren ve gerekirse risk alan yüksek profilli ve güçlü bir liderliğe ihtiyaç

duyulmaktadır. Yüksek koordinasyonun gerekliliği problemin sınırları aşan nitelikte ve kriz temelli olması dolayısıyladır. Covid 19'un sosyo-ekonomik boyuttaki etkileri ile mücadelede temel odak iş birliğidir. Bu boyutta belirsizlik ve karmaşıklığın bilimsel-teknik temelli olmaması, tıbbi boyuttaki etkilerine göre daha zamana yayılması, taraflar arasında fikir ayrılıklarının yüksek olması ve daha az paydaş içerdiğinden yönetilmesinin daha kolay olması nedeniyle iş birlikçi stratejiler, süreçler ve liderlik tarzları daha uygun olmaktadır. Aynı zamanda yine bu boyut da sınırları aşan bir özelliğe sahip olduğundan, kurumlar ve yönetim düzeyleri arası koordinasyon önemli olmaktadır.

Çalışmada siyasi liderler ve uygulayıcılar için de çeşitli stratejilerin ne şekilde başarıya ulaşabileceğine yönelik argümanlar ileri sürülmektedir (Uzun, 2020b: 1209). Covid-19'un tıbbi etkileriyle mücadelede otoriter stratejiler ön plana çıkmakla birlikte, karar alıcıların ve uygulayıcıların bu stratejileri mümkün olduğunca bilimsel görüşlere ve kanıtlara dayandırması önemlidir. Bu şekilde hayata geçirilecek tedbir ve uygulamalara güven ve bağlılık artmakta, çelişkiler azalmakta ve böylece başarı olasılığı yükselmektedir. Bu süreçte en önemli unsurlardan biri kurumlar arası yüksek düzeyde bir koordinasyondur. Koordinasyon eksiklikleri ya da krizleri bazı ülke örneklerinde olduğu gibi Covid-19 ile mücadelede başarısızlık düzeyini artırabilir. Ülkedeki tüm yönetim düzeylerinin ve kurumların liderleri ve yöneticileri siyasi çekişmeler dâhil her türlü çekişmeyi bir kenara bırakıp birlikte ve koordineli bir mücadele için iş birliği yapmalıdır. Yine sosyo-ekonomik problemlerin çözümünde iş birlikçi süreçler ve yapılar ile liderlik tarzları benimsenmelidir. Liderlerin ve yöneticilerin tarafları bir araya getirerek ortak çalışmaya ve uzlaşmaya dayanan iş birlikçi yaklaşımı, fikir ayrılıklarının azaltılmasında, en uygun çözümlerin hayata geçirilmesinde ve çözümlerin meşruiyetinde büyük önem taşımaktadır.

2. Kötü Huylu Problemlerle Mücadelede Yönetmel Kapasitenin Rolü

Son yıllarda özellikle kamu yönetimi ve kamu politikası çalışmalarında yönetmel kapasite kavramı ilgi çeken konulardan biridir. Yönetmel kapasite düzeyi, günümüzde karar alıcılar ve kamu yöneticilerinin krizlerle ve kötü huylu problemlerle mücadeledeki başarısını etkileyen bir faktördür. Düşük yönetmel kapasitenin bu problemlerle mücadeleyi daha zorlu hale getireceği, yüksek bir kapasitenin ise kolaylaştırıcı bir rol oynayacağı açıktır. Fakat kötü huylu problemlerle mücadeleye odaklanan literatürde daha çok eylemsel stratejiler ön plana çıkarılmaktadır. Oysaki kötü huylu problemlerle mücadeledeki çeşitli eylemsel stratejilerin başarı

düzeyinde bir takım kolaylaştırıcı ya da zorlaştırıcı faktörler rol oynayabilir. Yönetmel kapasite düzeyi de bu faktörler arasında sayılabilir.

Uzun (2021) çalışmasında, literatürdeki bu eksikliğe dikkat çekerek alt boyutları itibariyle ülkelerin sahip oldukları yönetmel kapasite düzeylerinin, bir kötü huylu problem olarak Covid-19 pandemisi ile başarılı ve etkin bir mücadele hususundaki kolaylaştırıcı rolüne odaklanmıştır. Covid-19 pandemisi gibi kötü huylu problemlerle mücadelede hangi yönetmel kapasite boyutlarının karar alıcılar ve uygulayıcılar tarafından inşa edilmesi gerektiğine ilişkin uygulamaya dönük bulgular elde edilmiştir. Yönetmel kapasitenin alt boyutlarında analitik, koordinasyon, alt yapı, ilişkisel ve sosyal koruma kapasite düzeylerinin Covid-19'un tıbbi ve sosyal-ekonomik boyuttaki etkileri ile mücadelede büyük bir rol oynadığı sonucuna ulaşmıştır.

İlk olarak, Covid-19'un belirsizliği ve karmaşıklığı ile başa çıkmada gerekli bilgileri edinebilmek ve analiz edebilmek için yüksek bir analitik kapasite düzeyine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç, ülke hükümetlerinin bilim insanları ve bilimsel kurullar gibi bürokratik mekanizma dışındaki uzmanlarla çalışmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. İkinci olarak, Covid-19 ile mücadele ülkelerin sağlık ve teknolojik alt yapı kapasitesinin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Ülke hükümetlerinin gelecek yıllarda yeni pandemiler ve diğer kötü huylu problemlerle mücadeleyi kolaylaştıracak altyapı kapasitelerine yatırım yapmaları gerekmektedir. Üçüncü olarak, Covid-19 gibi sınırları aşan oldukça kötü huylu problemlerle etkin bir mücadeleyi kolaylaştıran faktörlerden biri, yüksek koordinasyon kapasitesidir. Covid-19 pandemisi birden çok aktörü, kurumu ve yönetim düzeylerini ilgilendirdiği için sınırları aşma özelliğine sahiptir. Hatta neredeyse tüm vatandaşları ve sektörleri etkilediği için ülkelerdeki tüm yönetim düzeylerini ve kurumlarını ilgilendirmektedir. Dolayısıyla Covid-19 ile mücadelede, hem yatay hem de dikey anlamda tüm aktörler arasında koordinasyon ve iş birliği büyük önem taşımaktadır. Dördüncü olarak, siyasi liderlerin ve devlet kurumlarının meşruiyet ve güven inşa etmesini ifade eden ilişkisel kapasite, toplumun desteğini alarak Covid-19 gibi krizlerle daha etkin bir mücadelede çok büyük bir önem taşımaktadır. Kriz durumlarında güçlü ve kararlı bir liderlik, şeffaf ve etkili bir iletişim, siyasi liderlere ve uygulayıcılara duyulan güven düzeyini ve uygulamaların meşruiyetini artırarak, krizlerle mücadeleyi daha da kolaylaştırabilmektedir. Son olarak sosyal koruma kapasitesi boyutunda, krizi önlemek veya azaltmaya yardımcı olmak için ülkelerin sosyal koruma sistemlerine yatırımı önceliklendirmeleri ve gelecekteki zorluklarla daha iyi

mücadele etmelerini sağlamak üzere sosyal koruma sistemlerini güçlendirmelerinin önemi ortaya konulmuştur.

Sonuç

Bütün Dünya'yı etkileyen Covid-19 pandemisine büyük bir felaket ve kriz vurgusu yapılarak kriz yönetimi perspektifinden yaklaşmaktadır. Fakat bu çalışmada Covid-19 pandemisine kötü huylu problem perspektifi ile yaklaşarak Covid-19 pandemisi ile mücadelede ülkelerin uygulamış oldukları merkezi düzeydeki çeşitli politika stratejilerinin etkinliğine ve bu stratejilerin etkinliğinde kolaylaştırıcı veya zorlaştırıcı bir rol oynayan ülkelerin sahip oldukları yönetsel kapasite düzeylerinin rolüne ilişkin iki çalışmanın sonuçları ortaya konulmuştur.

Covid-19 pandemisinin alt problem kategorileri olan tıbbi ve sosyo-ekonomik boyutlarda problemlerin kendine has özelliklerine göre farklı stratejiler daha etkin olmaktadır. Covid 19'un tıbbi etkileri ile daha etkin bir mücadelede yüksek düzeyde dikey ve yatay koordinasyon, güçlü ve kararlı liderlik tarzları ve uzman bilgisi ve kanıta dayalı otoriter stratejiler; sosyo-ekonomik boyuttaki etkileri ile mücadelede ise iş birliğine dayalı stratejiler ön plana çıkmaktadır.

Covid-19 pandemisi ile mücadelede yüksek yönetsel kapasite düzeyinin problemle mücadeleyi kolaylaştırdığı, düşük kapasite düzeyinin ise aksine daha da zorlaştırdığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, Covid-19 ile mücadele deneyimleri, ülke hükümetlerinin pandemiler ve diğer kötü huylu problemlerle mücadelede yönetsel kapasitelerini artırma konusunda bir uyandırma çağrısıdır.

Kaynakça

- Akın, L. & Gözel, M. G. (2020). Understanding dynamics of pandemics. *Turkish Journal of Medical Sciences*. 50, 515-519.
- Alford, J. & Head, B. W. (2017). Wicked and less wicked problems: A typology and a contingency framework. *Policy and Society*, 36, 397-413.
- Ansell, C. (2016). Collaborative governance as creative problem-solving. In J. Torfing & P. Triantafillou (eds). *Enhancing Public Innovation by Transforming Public Governance?* (pp. 35-54). Cambridge University Press.
- Bao, G. Wang, X., Larsen, G. L & Morgan, D. F. (2013). Beyond new public governance: A value- based global framework for performance management, governance, and leadership. *Administration & Society*. 45(4), 443-467.
- Benington, J. ve Hartley, J. (2010). Knowledge and capabilities for leadership across the whole public service system. In

- S. Brookes ve K. Grint (Eds). *The new public leadership challenge* (pp. 187-189). Palgrave Macmillan.
- Daviter, F. (2017). Coping, taming or solving: Alternative approaches to the governance of wicked problems. *Policy Studies*. 38(6), 571-588.
- Halligan, J. & Adams, J. (2004). Security, capacity and post-market reforms: Public management change in 2003. *Australian Journal of Public Administration*. 63(1), 85-93.
- Head, B. W. & Alford, J. (2015). Wicked problems: Implications for public policy and management. *Administration and Society*, 47(6), 711-739.
- Heifetz, R. (1994). *Leadership without easy answers*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lægreid, P. & L. H. Rykkja. (2015). Organizing for 'wicked problems' – Analyzing coordination arrangements in two policy areas: Internal security and the welfare administration. *International Journal of Public Sector Management*, 28(6), 475-493.
- McGuire, M. (2006). Collaborative public management: Assessing what we know and how we know it. *Public Administration Review*, 66, 33-43.
- Pollitt, C. (2015). Wickedness will not wait: Climate change and public management research. *Public Money and Management*. 35(3), 181-186.
- Roberts, N. (2000). Wicked problems and network approaches to resolution. *International Public Management Review*. 1(1), 1-19.
- Uzun, A. (2021). Covid-19 İle Mücadelede Kolaylaştırıcı Bir Faktör Olarak Yönetmelik Kapasite: Ülke Deneyimlerinden Yansımalar. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 30, 1-18.
- Uzun, A. (2020a). Kötü huylu problemlerle mücadele stratejileri: Problem odaklı ve durumsalcı bir perspektif. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 57, 145-170.
- Uzun, A. (2020b). Kötü huylu problem perspektifinden Covid-19 pandemisi ile mücadele stratejileri: Teorik ve pratik bir analiz. *Turkish Studies*, 15(4), 1193-1214.

**4. SİYASET BİLİMİ
VE
ULUSLARARASI
İLİŞKİLER
KONGRESİ**

01-03 Eylül 2021
01-03 Sept. 2021

www.ircongress.org

**4th POLITICS
&
INTERNATIONAL
RELATIONS
CONGRESS**

İNSANLIĞIN ORTAK AKLI: OMBUDSMAN

Doç. Dr. Kadir Caner DOĞAN
Gümüşhane Üniversitesi
kadircanerdogan@gumushane.edu.tr

Öz

Ombudsman, 18. yüzyılda İsveç'te ortaya çıkmış ve günümüzde ise neredeyse dünyada tüm devletlerde uygulama alanı bulmuş bir teşkilattır. Temel görevi, vatandaşlardan kamusal organların kötü yönetim ve insan hakları ihlallerine karşı şikayetlerini kabul ederek, bunları belirli yasal prosedürler içerisinde çözmeleridir. Tüm siyasal sistemlerde uygulama olanağı bulan bu yapı, insanlığın adeta ortak aklı durumuna gelmiştir. Artık demokratik bir devlette üç erkin yanında dördüncü bir erk olarak yer almaktadır. Bu çalışmada da ombudsmanın daha çok güncel ve kamuoyu nezdinde karşılık bulacak nitelik ve özellikleri hakkında açıklamalar yapılması istenmektedir. Nitekim ombudsman, günümüzde insanlığın neredeyse tümüne mal olmuş bir idari reform öznesi ve siyasal transfer aracı konumundadır.

Anahtar Kelimeler: Ombudsman, Demokrasi, İnsanlık, Akıl

Giriş

Ombudsman, ilk olarak dünyada İsveç devletinde 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu dönem Batı Avrupa'da Aydınlanma ve modernite üzerine bir zeminin kurulduğu aşamadır. Ombudsman da modernizm zemini üzerine kurulmuştur, ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra postmodernite ile asıl kimliğini bulmuş ve neredeyse tüm dünya devletlerine yayılım göstermiştir.

Ombudsman, sosyal bilimler alanında basit bir kamu yönetimi denetim kavramı değildir. Aksine interdisipliner, felsefi, entelektüel ve güncel dinamiklere sahip çağdaş bir kavram ve uygulamadır. Ombudsmanın dünyanın hemen hemen tüm devletlerinde icra ediliyor olması, bu kavramın tüm dünyaya insanlarınca benimsendiği ve ortak aklı olduğunu göstermektedir. Çalışmada asıl olarak ombudsmanın bu aktüel yönüne dair çeşitli farklı benzetme ve niteliklerden de destek alınarak ombudsmana dikkat çekilmek istenmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın iki ana bölümden ve kapsamlı bir sonuç bölümünden oluşması planlanmıştır. Birinci bölümde ombudsmanın kavramı ve tarihçesinden bahsedilmiş, ikinci bölümde ombudsmanın farklı, aktüel dinamikleri açıklanmaya

bölümde ombudsmanın farklı, aktüel dinamikleri açıklanmaya çalışılmış ve sonuç bölümünde de kapsayıcı bir değerlendirme sunulmuştur.

1. Ombudsman: Kavram ve Tarihçe

Dünya tarihinde ilk defa 18. Yüzyılda İsveç'te ortaya çıkan ombudsman, günümüzde Birleşmiş Milletler (BM)'e kayıtlı yaklaşık 195 ülkede ve tüm dünya kıtalarında uygulanmaktadır (Parlak & Doğan, 2016). Bu durum ise ombudsmanın dünyadaki birkaç devlet dışında tümünde kabul gördüğünü gösterir. Acaba bu bir tesadüf müdür, yoksa analize yakışır önemli bir mesele midir?

Ombudsman, temel olarak Anayasa ve yasalardan aldığı güç ile kamusal organların kötü yönetim uygulamaları, davranışları ve insan hakları ihlalleri karşısında vatandaşlardan şikayet kabul eden ve bunları belirli prosedür çerçevesinde çözen ve sonuca ulaştıran bir teşkilat ya da yapıdır (Fendoğlu, 2011; Özden, 2010). Diğer yandan, Uluslararası Barolar Birliği'nin yaptığı tanım da akademide adından çokça söz edilen bir tanımdır. Bu tanıma göre ombudsman; *“Anayasa veya yasa tarafından kurulan, mağdur olan yurttaşların idareye ve kamu görevlilerine ilişkin şikayetleri üzerine veya re’sen harekete geçip araştırma yapma, düzeltici tavsiyelerde bulunma ve rapor yayınlama yetkilerine sahip olan, parlamentoya karşı sorumlu, yüksek düzeyde, bağımsız bir kamu görevlisi tarafından yönetilen bir bürodur”* (Gişi, 2017: 6). Ombudsmanın temel özellikleri arasında; demokrasi, özgürlük, hak, katılım ve etik gibi değerler bulunmaktadır. Ombudsman, yine 17. Yüzyılda Batı Avrupa’da Aydınlanma ve büyük dönüşüm çağında dünyaya mal olmuş liberal bir projedir. Liberal demokrasinin hakim konjonktürü yönlendirdiği bu dönemde ombudsman da temellerini atmış ve modernizm zemini ile yükselmiştir. Modern ulus-devletlerin belirlediği bu yüzyılda, parlamenter siyasal geleneğin de oturduğu görülmektedir. Diğer yandan, II. Dünya Savaşı’ndan sonra postmodernizm ile ombudsman yayılımını daha da arttırmış ve asıl kimliğini bulmuştur. İşin aslına bakıldığında ombudsman, *“bir postmodern denetim paradigmasıdır”* (Doğan, 2019a: 312-317).

Nitekim ombudsmanın özünde olan değerlere bakıldığında da bunların Antik Yunan çağından günümüze kadar çeşitli filozof, düşünür ve ekollerce tartışıldığı ve fikir ortaya koyulduğu görülmektedir. Bu ise ombudsman hakkındaki entelektüel içerik hakkında derin ipuçları vermektedir. Bu bakımdan ombudsmanın felsefesi olarak da adlandırılabilir akademik bir uğraş olması burada elzem gibi görülmektedir.

2. Ombudsman: İnsanlığın Ortak Aklı, Dördüncü Bir Erk, Metafor Alanı, İdare Hukuku İçeriği ve Protokol Öznesi

Ombudsman, dünyanın tüm kıtalarında sosyalist, kapitalist, sosyal demokrasi ya da üçüncü dünya tecrübesi ya da mirası bulunan birçok devlette ulusal, yerel, belediye, kent ve özel hukuk düzeyinde uygulanmaktadır. Bu durumda bu yapı için “insanlığın ortak aklı” yakıştırması yapılabilir. Bu bakımdan, ombudsman artık dünya devletlerinin ve insanların temel kamusal devlet organlarından biri durumuna gelmiştir. Bu durum sorgulandığında, yine ombudsmanın bilimsel ya da konjonktürel gelişmelerle olan bağının analiz edilmesi gereklidir. Ombudsmanın teorik ya da metodolojik bir entelektüel analizi, yukarıdaki yakıştırmanın da aynı zamanda sistematik ve rasyonel bir izahını sunacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi ombudsman, siyaset felsefesinin önemli kavramlarından birini sunmaktadır ve diğer kavramlarla da oldukça ilişkilidir.

Ombudsman, aynı zamanda günümüzde devletlerin “dördüncü erki” konumuna gelmiştir denilebilir. Bilindiği üzere liberal siyasetin gereği ve kuvvetler ayrılığı prensibi çerçevesinde devletin temel erk ya da organları “yasama, yürütme ve yargı”dan meydana gelmektedir. İşte ombudsman da “dördüncü bir erk” olarak bunlara eklenmektedir. Nitekim bu kadar fazla kültürde ve devlette böyle bir resmi kamusal teşkilatın bulunması bu önermeyi desteklemektedir. Artık neredeyse “ombudsmansız bir devlet” düşünülmemektedir. Bilindiği gibi bu konudaki entelektüel ve güncel tartışmalarda medya da devlet erklerinden biri olarak görülmektedir. Nitekim ombudsmanın medya ve kamuoyu ile büyük bir bağı vardır. Ombudsmanlar, genel olarak dünyada kesin karar alma gücü olmayan öneri ya da tavsiye teşkilatlarıdır. Ancak ombudsmanın kararlarını karşı tarafa uygulama noktasında en büyük güçlerinden biri, durumu kamuoyunun takdirine sunarak psikolojik bir baskı unsuru oluşturmasıdır.

Diğer yandan ombudsmanın en önemli niteliklerinden biri de sosyal bilimler alanında bir “metafor alanı” olmasıdır (Doğan, 2019b). Nitekim çeşitli bilimsel düzeydeki araştırmalar incelendiğinde ombudsmanın sürekli bir metafor kullanılarak anlam düzeyinin berraklaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Örneğin ombudsman, dişsiz kaplan, beyaz atlı şövalye, fare, futbol hakemi ve Süpermen gibi kavramlarla ilişkilendirilerek ifade edilmiştir.

Genel olarak dünya devletlerindeki ombudsmanlar incelendiğinde, bu yapının ya yasama ya da yürütme ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Yine tüm dünya devletlerinde kamusal amaçlı kurulan ombudsmanların anayasal ya da yasal bir güce sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca ombudsmanların seçilmesinde ya da atanmasında önemli devlet organlarınca bunun gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Hukuk ve ombudsman ilişkisi açısından da, bu yapı daha çok idare hukuku bünyesinde düşünülmektedir. Ombudsmanın bir “idare hukuku içeriği” vardır. Nitekim Türk İdare Hukuku kitapları incelendiğinde (Gözler & Kaplan, 2017; Günday, 2010) ombudsmanın idarenin denetlenmesi kısmında yargıdışı denetim yöntemleri arasında sayıldığı anlaşılmaktadır. Tabii ki ombudsman, her şeyden önce vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini güvenceye alan bir hukuk devleti aracıdır.

Dünya devletlerinde ombudsmanın, demokrasinin kalitesinin ya da kurumsallaşma kapasitesinin yüksek olduğu yerlerde daha etkin ve verimli çalıştığı görülmektedir (Parlak ve Doğan, 2019). Aslında bu durum normal karşılanmalıdır. Çünkü demokrasi projesi olan bu yapının, demokrasinin güçlü olduğu bölgelerde en az sorunla uygulanması beklenen bir durumdur. Demokrasiyi bir ağaca benzetmemiz durumunda, ombudsman da bunun meyvelerinden biri gibi anlaşılabilir.

Ombudsmanın yukarıda anlatıldığı gibi her şeyden önce kamusal bir organ olması, yasal olarak güçlü olması gibi nedenlerle aynı zamanda önemli bir “protokol öznesi” olduğu söylenebilir. Yine ombudsmanın konumu itibarıyla yüksek devlet görevlileriyle ve büyükleriyle devamlı surette olan ilişkisi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca ombudsmanın belirli dönemlerde yabancı ülkelerdeki ombudsmanlarla olan toplantıları ve yabancı devlet organ ve görevlilerinin resmi olarak ombudsmanı görüşmeye davet etmeleri ya da kabul etmeleri protokol konusundaki gücünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ombudsman, yurtdışında bağlı olduğu devleti de temsil etmektedir.

Sonuç

Ombudsman, Batı Avrupa kaynaklı liberal demokrasi geleneği ve konjonktürel dönemlere ait yakınlığı ile süreç içerisinde önemini ve uygulama düzeyini artırmış bir demokrasi projesidir. Görüldüğü üzere ombudsman kavramı, sosyal bilimler alanında basit bir denetim kavramı da değildir. Çok yönlü, kapsamlı, güncel ve insanlığın temel problemlerine çözüm sunacak kapasiteye sahiptir. Bu bakımdan daha yoğun akademik ve diğer entelektüel çabaların malzemesi olmalıdır.

Buraya kadar ifade edilenlerden sonra ombudsmanın dünya devletleri ve insanlarınca bu kadar fazla kabul görmesi tabii ki tesadüfle açıklanamamaktadır. Bu yazının asıl teması olan “insanlığın ortak aklı: ombudsman” üzerinde genel bir değerlendirme yapıldığında şöyle bir izah getirilebilir: İnsanlık mücadelesi, bir özgürlükler ve bir haklar mücadelesidir. Tarih kitaplarında sıkça açıklanan dönemsel analizlere bakıldığında ve siyaset felsefesindeki büyük filozofların düşünceleri analiz edildiğinde durum buralardan okunabilir. Yine birçok filozof tarafından demokrasi en yüksek en ideal yönetim

biçimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Çünkü demokrasi, bir topluluk ya da devlette tüm yurttaşların eşit görüldüğü, herkesin seçim hakkının olduğu ve siyasal katılımında yer aldığı bir siyasal rejimdir. Yine insanlık tarihi okuması, bize mutlak despotluklardan cumhuriyete atılan adımların siyasal, ekonomik ve kültürel analizini sunmaktadır. Nitekim günümüzde neredeyse tüm dünya devletleri kapitalist ve demokratik bir yapı-işleve sahiptir. 21. Yüzyılın içerisinde bulunduğumuz bu dönemlerinde artık hiçbir devlet, insan hakları ihlalleri ya da anti-demokratik yönetim faaliyetleriyle dünya kamuoyunda yer almak istememektedir. Ayrıca bunu denetleyen önemli uluslararası örgütler ve yargı teşkilatları da bulunmaktadır. Bu bağlamda ombudsman, modern bilimin, sorgulayıcı siyasetin, 20. Yüzyıl sosyoloji ve felsefe tartışmalarının ve konjonktürün odağında bulunan interdisipliner bir kavram ya da teoridir denebilir. Bunun için daha önce de belirtildiği gibi ombudsmanın tarihsel, sosyolojik, felsefi, siyasal, hukuksal ve ekonomik bir izahının birbiriyle ilişkilendirilerek açıklanması zorunludur. Ombudsman, basit bir kamu yönetimi denetim mekanizması değildir. Çok yönlü, interdisipliner, akademik, güncel ve entelektüel bir teorik alan, somut kamusal politikalara yansımış bir uygulamadır. Ombudsman üzerine yapılacak tüm akademik ve bilimsel tarzdaki çalışmalarda bu perspektif ortaya konulduğunda, bu kavram ya da yapı daha güçlenerek insanların ortak akıl düzeyindeki kabul edilebilirlik derecesini daha yükseltecektir. Vatandaşların devletlerine olan güven düzeyinin yükselmesinde, o devlette demokrasinin kurumsallaşmasında ve hukuk devletlerinin yerleşmesinde ombudsmanların büyük faydaları vardır ve olmaya da devam edecektir.

Kaynakça

- Doğan, K. C. (2019a). Modernizmden Postmodernizme: Kamu Yönetiminde Yönetişim Kuramı Bağlamında Ombudsman Paradigması. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(29), 312-317.
- Doğan, K. C. (2019b). Ombudsman: Sosyal Bilimlerde Metafor Üretilmesi İçin Bir Kavramsal Alan. İçinde Sinan Sönmez, Ertan Özçoban, Dursun Balkan, Hüseyin Karakuş (Eds.), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler-2 Alanında Yeni Ufuklar* (ss.235-242), Gece Kitaplığı, Ankara.
- Fendoğlu, H. T. (2011). *Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)*. Yetkin Yayınları, Ankara.
- Gişi, S. (2017). Ombudsmanlık Kurumu, İsveç Ve Fransa Ülke Uygulamaları İle Avrupa Ombudsmanı Üzerine Bir İnceleme. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2, 1-42.

- Gözler, K. & Kaplan, G. (2017). *İdare Hukuku Dersleri*. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Günday, G. (2010). *İdare Hukuku*. İmaj Yayınevi, Ankara.
- Özden, K. (2010). *Ombudsman*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Parlak, B. & Doğan, K. C. (2016). *Karşılaştırmalı Ombudsman İncelemeleri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Parlak, B. & Doğan, K. C. (2019). *Kamu Yönetiminde Denetim ve Ombudsmanlık*. Ekin Kitabevi, Bursa.

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

AVRUPA BÜTÜNLEŞME KURAMLARI IŞIĞINDA ÇOK DÜZEYLİ YÖNETİŞİM

Araş. Gör. Nisa ERDEM

Karadeniz Teknik Üniversitesi
nisaerdem@ktu.edu.tr

Öz

Çok düzeyli yönetim hem AB bütünleşme kuramları hem de kamu yönetimi alanı içinde araştırılması gereken önemli bir yaklaşımdır. Nitekim AB ülkeleri kapsamında yapılan çalışmalarda çok düzeyli yönetim yaklaşımının etkileri sıklıkla çalışma konusu olmakla birlikte, AB üyeliği bulunmayan ya da Avrupa bölgesi dışındaki ülkelerde de çok düzeyli yönetim yaklaşımının izlerini sürmek mümkündür. Kavram olarak çok düzeyli yönetimin ilk ortaya çıkışı Maastricht Antlaşması sonrası döneme rastlamaktadır. Bununla birlikte çok düzeyli yaklaşım, kendinden önceki Avrupa bütünleşmesi teorilerinin bazen savunma ve bazen ise eleştirilerini yaparak yeni bir bakış açısı geliştirmiştir. Bu nedenle, çok düzeyli yönetim kavramının tarihsel analizi, Avrupalılaştırma ve çok düzeyli yönetimin kendi gelişim sürecinin daha iyi anlaşılması çerçevesinde önceki AB bütünleşme kuramlarına ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, çok düzeyli yönetim yaklaşımının ilgili kuramlar ışığında ele alınmasını içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupalılaştırma, Avrupa Bütünleşme Kuramları, Çok Düzeyli Yönetişim.

Giriş

İnsanoğlu sürekli bir arayış içindedir. Siyasal anlamda da en iyi yönetim şeklini bulmak için var olan tüm seçenekleri denemek ister. Bu bağlamda, zaman içinde değişen ihtiyaçlar doğrultusunda insanlar da yeni ihtiyaçlara yönelmekte ve buna paralel biçimde yönetim biçimleri de değişmeye/dönüşmeye başlamaktadır.

Ekonomik düzenin yeni ilişkiler çerçevesinde değişmesinin bir sonucu olarak, ihtiyaçlar mutlak devlet anlayışıyla bir karşılıklı oluşturmaya başlamıştır. Bir yandan devlete karşı yeni beklentiler diğer yandan devlet yönetiminde söz sahibi olmak isteyen yeni aktörler ortaya çıkmıştır. Zamanla sadece devletin bir aktör olarak kabul edildiği yönetim anlayışının ötesinde, bütünleşmeye dayalı ve daha kapsayıcı yeni yönetim arayışları içerisine girilmiştir. Yönetim anlayışının tarihsel gelişiminin bu kısa yorumu karşısında, ulusal devletin sonunun geldiği ya da

daha ılımlı bir yorum olarak ulusal devlet yapılanmasının son toplumsal örgütlenme şekli olmayabileceği şeklinde düşünceler geliştirilmeye başlanmıştır.

Ulusal devletin merkezi ve hayati önemi üzerine yapılagelen tartışmaların varlığıyla beraber, Avrupalılaşıma, yönetimin yerel, bölgesel, ulusal ve ulus üstü olmak üzere pek çok kademede gerçekleşeceği yeni bir modelin inşası üzerine odaklanmaktadır. Ulus üstü yönetim, ulusların egemenlik haklarının kısmen birçok ulusu içine alan daha geniş bir yönetime devretmeleri; ulus altı ve yerel yönetimler ise ulusal yönetimlerin bazı yetki ve sorumluluklarının daha alt yönetim kademelerine devredilmesi ile meydana gelmektedir. Çeşitli yönetim kademelerinin dâhil olduğu ilgili yönetim modeli literatürde “çok düzeyli yönetim” olarak adlandırılmaktadır.

Çok düzeyli yönetim ya da bilinen diğer isimleriyle, “çok düzlemli yönetim”, “çok katmanlı yönetim”, “çok merkezli yönetim”, “çok perspektifli yönetim” ya da “çok seviyeli yönetim”, Avrupalılaşıma sürecini açıklamaya çalışan yaklaşımlardan biridir. Bununla birlikte, çok düzeyli yönetim sadece bir bütünleşme kuramı olmaktan çıkmakta ve AB özelinde tartışılan politika oluşturma sürecinin dışarıya yayılan bir model olması yolunda ilerlemektedir. Bu bağlamda ayrı bir önem taşımaktadır. Çok düzeyli yönetim yaklaşımının tarihsel analizi, bu yaklaşımın Avrupa bütünleşme sürecinin açıklama çabası içerisinde bulunan diğer kuramlar ışığında gerçekleştirilebileceğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, çok düzeyli yönetimin kökenleri Avrupa Birliği çalışmalarına uzanmaktadır. Bu bağlamdan hareket edilerek, çalışma kapsamında öncelikle Avrupa yaklaşımları ile ifade edilmek istenen anlamın ortaya koyulması ve ardından Avrupa bütünleşme sürecinin çeşitli yönlerine ışık tutacak bütünleşme kuramlarının kısa açıklamalarına yer verilmiştir. Son olarak çok düzeyli yönetim yaklaşımı ve bu yaklaşımın diğer kuramlar karşısında ayrılan yönünün vurgulanması üzerine bir analizi yapılmıştır.

1. Ontolojik Açıdan Avrupalılaşıma Yaklaşımı

Avrupa, belirli bir toprak parçasını ifade etmek için kullanıldığında, sadece coğrafi bir ad olarak bilinmektedir. Hristiyanlığın ortak bir değer oluşturmasının ardından, kavramın bütünleştirici yönü ortaya çıkmaya başlamıştır. 19. yüzyılda bilim, demokrasi, sanayi ve diğer alanlarda yaratılmaya çalışılan farklılıklarla, Avrupa kavramı “diğerlerinden” ayrılan bir kimlik haline getirilmeye çalışılmıştır. Artık Avrupa, akıllara coğrafi bir toprak parçasının ötesinde anlamlar getirmektedir (Çakmak, 2014: 4-10).

Soğuk savaşın ardından, Avrupa entegrasyonu (bütünleşmesi) inşası bir “değerler birliği” üzerine temellendirilmeye başlanmıştır (Aytuğ, 2008: 150-157). Bütünleşme, ulusal devletlerin bağılıklarını, beklentilerini ve siyasal faaliyetlerini ulusal yapılar üzerinde hak talep eden ya da bu hakka sahip yeni ve daha büyük bir merkeze yönlendirmesi sürecidir (Haas, 1961: 366-367). Bu yolla yeni bir siyasal toplum inşa edilmektedir. Özdemir (2015: 37), bu süreci Avrupalılaştırma olarak ifade etmiştir. 1990’ların sonlarından itibaren, AB’nin dönüşen yapısını ve çalışma mekanizmasını anlamak üzere ortaya çıkan bütünleşme kuramları Avrupalılaştırma yaklaşımı olarak ele alınmıştır (Afşar, 2017: 68).

Avrupalılaştırma AB ile ilgili çalışmalarda yeni bir boyut olarak ortaya çıkmış ve 1990’ların sonlarından itibaren gittikçe popüler hale gelmiştir. Kavram, özelde ulusal yönetimlerin “Avrupalılaştırması” yani Avrupa Yönetişel Alanı (AYA, European Administrative Space)’ı ifade etmektedir (Okçu, 2005). Özdemir (2015: 104)’e göre, en basit haliyle Avrupalılaştırma, uluslararası ilişkilere ve politikaya ulusal düzeyin ötesinde bakılması ve bu bağlamda karar verme sürecinin de ulus ötesi alana taşınması olarak ifade edilmektedir. Bütünleşme sürecinde meydana gelen ortak kurumlar ve politika yapma şekilleri Avrupa düzeyinde yeni kurum ve politikaların ortaya çıkmasını (derinleşme) ve bir yönetim modelinin gelişmesini sağlamıştır. Buller ve Gamble (2002: 8-10)’ye göre Avrupalılaştırma, Avrupa düzeyinde bir yönetim anlayışının ötesinde, üye ülkelerin iç politikalarını da şekillendiren bir kavramı ifade etmektedir. Dahası, Avrupa kurumlarının örnek alınması yoluyla, üye olmayan ülkelerin iç siyasetlerinde de bir değişim ve dönüşümünden bahsetmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, Avrupa düzeyinde ortaya çıkan yönetim biçiminin AB’ye aday olan ya da olmayan diğer ülkelere ihracı (genişleme) ifade edilmek istenmektedir (Özdemir, 2015: 100-105). Son olarak Avrupalılaştırma kavramı ile ileride bütünleşme kuramları içinde belirtildiği üzere siyasi bir bütünleşme sürecinin ifade edildiği görülmüştür.

Avrupalılaştırma, egemen devlet anlayışı üzerine yeni tartışmaların başlatıldığı bir alan ortaya çıkarmıştır. “Devlet ölüyor mu?” sorusuna karşılık verilen “evet” ya da “hayır” yanıtları, bu konuda çeşitli argümanların değerlendirilmesiyle ulaşılan farklı bakış açılarının bir sonucudur. Devlet ölüyor mu sorusuna ihtimal veren çevreler, devletlerin yeni ve karmaşık bir düzen içine itildiği fikrinden hareketle, küresel pazarın yükselmesinin, çok uluslu şirketlerin güçlenmesinin, yeni ve karmaşık ticari düzenlemelerin, teknoloji alanında yaşanan yeni gelişmelerin ve yeni göç eğilimlerinin ulusal devletin otonom yapısını zayıflattığı iddiasının altını çizmektedir. Tüm bu gelişmeler sonrası ortaya çıkan yeni

durumlar, devletlerin tek başlarına halledemeyecekleri yeni sorunların da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böyle bir sorunun sorulmasına karşı olan taraflar açısından ise, devletin bazı egemenlik yetkilerini devretmeleri ile ortaya çıkan ulus üstü kuruluşlar, devletin gücünün gerilemesi anlamını taşımadığı gibi aksine devletlerin yönetsel güçlerinin tamamlanmasının bir aracıdır. İktidarın başat tanımlayıcı niteliği olan askeri güç devletin elinde oldukça ulusal devletin ölümünden bahsetmek güçtür (McCormick, 2015: 12).

2. Avrupa Bütünleşme Kuramları

Avrupalılaşıma sürecinin doğasını açıklamaya dair farklı bakış açıları sunan birçok kuram bulunmaktadır. İlk olarak David Mitrany tarafından İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yapılan değerlendirmelerle Avrupalılaşıma kuramlarına dair ciddi katkılar sunan işlevselci (fonksiyonalist) kuram kapsamında, savaş sonrası durumu ve geleceğin savaştan nasıl korunabileceği üzerine düşünceler geliştirilmiştir. Bu doğrultuda oluşturulan uluslararası örgütler, hem iş birliği yapacakları müşterek sorunları yönetmede fonksiyonel sorumluluklara sahip olacaklar hem de ulusal devletlerin bazı niteliklerini üstleneceklerdir (Mitrany, 1943: 93). Örgütler yoluyla teknik anlamda sağlanan iş birliğinin ikinci aşamada siyasi bir iş birliğine dönüşmesi beklenmektedir (Mitrany, 1948: 361). Kuramsal yaklaşımda ulusal devletin uluslar üstü sistemdeki rolü ve önemi göz ardı edilmemekle birlikte, devlet üstü oluşturulan yapıların görece bağımsızlığına olan vurgu dikkat çekmektedir.

Yeni İşlevselci (Neo-Fonksiyonalizm) kuram, işlevselci kuramın devamı niteliğindedir. Ernst B. Hass tarafından ortaya konan bu kuramda, teknik alanda başlayan iş birliğinin siyasi birliğe doğru nasıl evrildiği ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Belirli ortak hedeflerin belirlendiği bir alanda beklenmeyen olumsuz sonuçlar, aynı hedeflere ulaşmak için alternatif yolların arayışı ile sonuçlanacaktır. O halde, karşılıklı bağlılığın kapsamı genişletilerek ya da seviyesi artırılarak başka bir alanda iş birliğine başvurulacak ve yahut önceki alanda bağlılıklar yoğunlaştırılarak ilgili olumsuzluklar giderilmeye çalışılacaktır (Schmitter, 1969: 162). Ancak karşılıklı bağımlılıkların sadece ilgili sektör ve politikalarla sınırlı kalması ve topluluk oluşturma sürecinde, hükümetlerarası pazarlıkların rolü göz ardı edilmektedir (Moravcsik, 1993: 475-476).

Monnet (2003: 19-20), birleşik (federal) bir Avrupa hayalini gerçekleştirmek adına işlevselci kuramdan yararlanmıştır. Buna göre, ulusal devletler ortak yönetim kuralları belirlemeli ve bu kurallara uyulması için ortak kurumlar meydana getirmelidir. Böyle bir stratejinin izlenmesi, küçük ölçekte başlatılmış olsa da büyük sonuçların doğmasına vesile

olacaktır. Avrupa için hem ekonomik hem de siyasi alanda bir iş birliğine ihtiyaç vardır. Avrupa toplulukları kendi sorunlarının artık yalnızca ulusal kaygılar olmadığını düşünebilir ve karşılıklı sorumluluklar alabilirlerse, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)'nin kurulmasıyla atılan teknik (ekonomik) adımın siyasi bir toplulukla sonuçlanması mümkün olabilecektir. Ancak, AB'nin yapısının bazı federal unsurlar içerip içermediği konusu hala tam olarak netliğe kavuşmuş değildir. Bugün, AB'nin hukuken federal bir yapıya sahip olduğunu söylemek de imkânsızdır. Bununla birlikte, Monnet'in aşamalı birleşik Avrupa planının getirileri göz önüne alınırsa federalizm düşüncesinin AB bütünleşme sürecinde önemli kıstaslara sahip olduğu da bir gerçektir.

1960'ların başı, Avrupa bütünleşmesi yönünde hem iyimser düşüncelerin canlandığı hem de işlevselci kuramların aksine ulusal devletin önemini yeniden canlandığı yıllardır. 1966 yılında Hoffmann (1966), tarafından ulusal devletin hala kendi çıkarlarına sahip birer varlık olduğunun altı çizilmiştir. Bu bağlamda, devleti merkeze alan Hoffmann, bütünleşmeyi egemen devletler arasında ulusal menfaatlerin sürdürüldüğü bir dizi pazarlık süreci olarak tanımlamaktadır. Hoffmann tarafından yapılan bu tanım son kertede karar verici organın devlet olduğu iddiasını taşımaktadır. Bu bağlamda, bütünleşme sürecinde önemli bir adım olarak görülen Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) için İngiltere tarafından yapılan başvurunun Fransa Devlet Başkanı Charles de Gaulle tarafından iki defa geri çevrilmesi (McCormick, 2015: 89), hükümetlerarası kuram ışığında ulusal devletin önemini yeniden değerlendirilmesi için önemli sayılabilecek bir durum olarak görülmüştür. Bu durum, ulus üstü örgütlerin devletler üzerinde bir yapılanma olarak mı yoksa bunun aslında devlet arası bir pazarlık sürecinden mi ibaret olduğu sorusunu akıllara getirmektedir.

Bununla birlikte, devletleri iş birliğine iten gerekçeler değişiklik gösterebilir. Bu, iş birliği sürecinde alınan ortak kararların bazen ulusal çıkarları koruma amacıyla bazen de ortak çıkarların korunması amacıyla ulusal menfaatlardan fedakârlık yapılmasıyla sonuçlanabilir (Monnet, 2003: 23-24). Dolayısıyla, hükümetlerarasıcılık anlayışının öngörülleri her zaman doğru sonuçlar vermeyebilir. Devletler arası müzakerelerin dış etkenlerden soyutlanamayacağı gerçeği hükümetlerarası kuramın bir eleştirisi olarak kabul edilmekte ve Andrew Moravcsik tarafından geliştirilen liberal hükümetlerarasıcılık daha kapsamlı bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Robert Putnam tarafından kaleme alınan "Diplomacy and Domestic Politics: the Logic of Two-Level Games" adlı makalesinde kullandığı "iki aşamalı oyun" Moravcsik'in liberal

hükümetlerarasıcılık teorisini anlamada ilk adımdır (Cını, 2010: 96). İki aşamalı oyun teorisine göre, ulusal devletler iki masada karar verme süreçlerini gerçekleştirmektedir. İlk masa, etrafında devletin kendi ulusal sınırları içindeki aktörlerle beraber iç politikalarının nasıl belirlendikleri açıklanmaktadır. İkinci masada ise uluslararası düzeyde devletler arası pazarlık süreçleri yönetilmektedir. Ulusal devlet, ulus altı ve ulus üstü yönetime aracılık etmede önemli bir role sahiptir. Ancak bunun nedenini ne tüm devletlerin tüm meselelerde uzlaşmış olması ne de devletlerin iç politikalarından izole olmaları ile açıklamak mümkün değildir. Asıl neden, ulusal gücün her iki alana da maruz kalmasıdır. Dolayısıyla iki aşamalı oyun yaklaşımı, uluslararası ilişkiler ve politika dinamiklerini sadece güçlü bir ulusal aktöre dayandıran herhangi bir modelden daha iyi yakalar (Putnam, 1988: 433-434). Putnam, geliştirdiği iki aşamalı oyun teorisiyle hükümetlerarası kuramda önemli bir meselenin, yani iç ve dış politika ayrımının altını çizmektedir. Bu sayede, liberal hükümetlerarasıcılık kuramı, klasik hükümetlerarasıcılık kuramından farklı olarak ulusal alan ile uluslararası alan arasındaki etkileşimi incelemelerine katmıştır (Öraz, 2011: 1613).

Uluslarüstücülük kuramı da hükümetlerarası kuram gibi devletin varlığını kabul etmektedir ancak bu varlık işlevsel kuramda ele alındığı şekliyle kullanılmıştır. Uluslarüstü örgütlenmeler hala ulusal aktörlerin toplanma yeri olmasına rağmen, devletler ortak çıkarlar uğruna kendi çıkarlarından tavizler vereceklerdir. Dolayısıyla devlet üstü çalışmalar neticesinde yetkilerin devletlerin üzerinde bir otoriteye devri söz konusu olacaktır (McCormick, 2015: 83).

Özetle, yukarıda ifade edilen kuramsal açıklamalarda özelde devletin konumu üzerinden hareket ederek, Avrupalılaştırma sürecinin doğasını açıklamaya dair farklı bakış açıları sunulmakta ve AB'nin ulusal politikalara etki mekanizması bağlamına yer verilmektedir. Yeni işlevselci kuram ve liberal hükümetlerarası kuram, bu konudaki farklı bakış açılarının iki uç noktasını temsil etmektedir. Yeni işlevselci kuram, ulusüstücülük kuramı ve -ileride ifade edileceği üzere- çok düzeyli yönetim gibi benzer anlayışlarla birlikte, AB düzeyinde yerel tercihlerin yükselmesi üzerinden hareket ederken, hükümetlerarası kuramın çıkış noktasını ise ulusal devlet oluşturmaktadır (Graziano ve Vink, 2013: 33). Bunların dışında federalist kuram ise, Amerikan federasyonunun başarısına işaret ederek kendi görüşlerini desteklemektedir (Mitrany, 1965: 119). Kuramların ortak noktasını, bağlılık duygusunun ya da ilginin bir odak noktasından diğerine, yerel birimden daha geniş ve daha büyük bir siyasi varlığa, kabileden millete veya ulustan ulus üstü birime (ya da tam

tersine) kayma sürecinin anlaşılmasına gösterilen dikkat oluşturmaktadır (Dougherty ve Pfaltzgraff, 2001: 511).

3. Avrupa Bütünleşme Kuramları İçerisinde Çok Düzeyli Yönetişim

Çok düzeyli yönetim, kavram olarak iki ifadenin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Çok düzeylilik, karar verme yetkinliklerinin ulusal devlet yöneticileri tarafından tekelleştirilmesi değil, farklı yönetim seviyelerindeki aktörler arasında dikey olarak paylaşılmasını ifade etmektedir (Marks ve Hooghe, 1996: 346). Dikey olarak farklılaşan yönetimde, yönetim kademeleri arasındaki ilişkilerin federal yapılanmadan farklı olarak hiyerarşik olarak düzenlenmesi öngörülmemiştir. Ulusal aktör olarak devletin rolü de kaynakların yeniden tahsisinden kamusal aktivitelerin düzenlenmesi yönüne bir geçiş göstermektedir. Yönetişim ise, yönetimin yatay olarak farklılaşmasını ifade etmektedir. Yatay farklılaşma, yönetimin çok parçalı hale gelmesi, diğer bir ifadeyle hizmetlerin farklı kurumlar aracılığıyla müzakere yöntemiyle sunulmasını içermektedir (Okçu, 2005).

Çok düzeyli yönetim kavramı, ilk olarak Gary Marks tarafından AB'nin yapısal politikalarındaki gelişmeleri yakalamak için kullanılmıştır (Bache ve Flinders, 2004: 2). Marks (1993: 392), çok düzeyli yönetimi, ulusüstü, ulusal, bölgesel ve yerel yönetimler olarak çeşitli bölgesel düzeylerde iç içe hükümetler arasında sürekli bir müzakere sistemi olarak tanımlamıştır. Ayrıca, devletin rolüne ilişkin değerlendirmelerinde bu süreci "devletin daha önce merkezileştirilmiş bazı işlevlerini ulusüstü seviyeye, bazılarını da yerel / bölgesel seviyeye çeken karar verici bir yer değiştirme" olarak ifade etmiştir.

Çok düzeyli yönetim, federalizm, işlevselcilik/yeni işlevselcilik, hükümetlerarasıcılık ve uluslarüstücülük gibi AB'nin genişleme sürecini açıklama çabalarından biridir. Diğer kuramlar gibi çok düzlemli yönetim de AB'nin izlemekte olduğu süreçleri çeşitli dinamiklere bağlı olarak açıklamaktadır. Ancak diğerlerinden farklı olarak, çok düzlemli yönetim anlayışında, genişlemenin AB ve kurumları üzerindeki etkileri üzerine yoğunlaşmıştır. Genişleme süreci içerisinde AB'nin karşı karşıya kaldığı çok çeşitlilik ve bu çeşitlilik içinde yönetsel bağlamda karşılaşılan sorunlara nasıl ve hangi çözüm önerilerinin getirilebileceği, çok düzeyli yönetim kuramı temelinde açıklanmaya çalışılmıştır (Aytuğ, 2008: 159).

Çok düzeyli yönetim yaklaşımından önce öne sürülen birçok Avrupa Birliği (AB) bütünleşme kuramı, bu anlayışın ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Özdemir, 2015: 109). Çok düzeyli yönetim anlayışının gelişimi ile bu teoriler arasında bazı

paralel noktalar bulunmaktadır. Daha önce sadece ulusal ve uluslararası olmak üzere iki bölgesel seviye, işlevselcilik ile hükümetlerarasıcılık teorileri arasındaki tartışmada ciddi analizlere konu olmuştur. Çok düzeyli yönetim anlayışında ortaya konulan görüşler bu analizlerden bağımsız değildir (Bache ve Flinders, 2004: 2-4). Bazı çalışmalarda çok düzeyli yönetişimin devlet odaklı kuramlar ile işlevselci kuram arasında bir konumda yer aldığı (Özdemir, 2015: 109) da ifade edilmektedir. Bununla birlikte çok düzeyli yaklaşım, kendinden önceki kuramlardan yer yer savunma ve eleştirilerini yaparak yeni bir bakış açısı geliştirmiştir. Örneğin, hükümetlerarasıcılık kuramında olduğu gibi ulusal devlet vurgusunu yaparken, iç ve dış politika arasındaki ayrımı reddetmiştir (Marks ve Hooghe, 1996: 347). Diğer yandan hem hükümetlerarasıcılık hem de yeni işlevselcilik sadece iki bölgesel düzeyde analizler ortaya koydukları için yetersizdirler ve orta koydukları argümanlar kısır bir tartışma doğurmaktadır. Bunun nedeni çeşitli yönetim düzeylerinde çoklu karar alma süreçlerine tanık olacak şekilde ulus altı ve yerel yönetimlerin güçlenmesi ve hareketliliği ile baş edememeleridir (Marks, 1993: 407). Ayrıca farklı yönetim kademeleri arasındaki ilişkilerin varlığını hiyerarşik olmayan ilişki biçimi içinde tercih ederek, federalizmden farklı yaklaşımı temsil etmektedir (Özdemir, 2015: 110). Bu bağlamda, çok düzeyli yönetişimin bütünleşme kuramları içindeki en önemli katkısının yeni yönetsel seviyeleri değerlendirmelerine katması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Çok düzeyli yönetim kavramı hem Avrupalılaşma yaklaşımları içerisinde hem de kamu yönetimi alanında, yönetim anlayışının yatay ve dikey yönde hareketliliğini vurgulaması bağlamında önem taşımaktadır. Yönetişim olgusunun kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum birlikteliğinin yanı sıra çok düzeyli yönetim, yönetimin ulus üstü ve ulus altı katmanlarının da etkileşimde olduğu yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Çok düzeyli yönetişimin tarihsel olarak gelişiminin ve diğer kuramlardan ayrılan yönlerinin izlerini kendinden önceki Avrupa bütünleşme kuramları üzerinden sürmek mümkündür.

Bu bağlamda, (Yeni) işlevselci kuram, teknik anlamda başlayan iş birliklerine vurgu yapmaktadır. Federalist kuram daha ileriye giderek siyasi bir iş birliğinin mümkün olup olmayacağını sorgulanmasına aracılık etmektedir. Hükümetlerarası kuram ise uluslararası ilişkilerde ulusal devletin belirleyici rolünün yeniden altını çizmek üzere, yaşanan süreci ulus üstü bir iş birliğinden ziyade uluslar arasındaki bir pazarlık süreci olarak yorumlamaktadır. Liberal hükümetlerarası kuramda ulusal devlet merkezli tutum,

karşılıklı etkileşimin kabulüyle yumuşatılmaktadır. Son olarak, uluslarüstücülük kuramı ise ulusal devletin rolünü reddetmemekle birlikte, devletlerin daha üst bir iş birliği kapsamında bazı tavizler verebileceğini altını çizmektedir.

Avrupa bütünleşme kuramları ışığında, ulusal devletin merkezi ve hayati öneminin sorgulanması üzerine yapılagelen tartışmaların varlığıyla beraber, Avrupalılaştırma yönetimin yerel, bölgesel, ulusal ve ulus üstü olmak üzere pek çok kademede gerçekleşeceği yeni bir modelin inşası üzerine odaklanmaktadır. Ulus üstü yönetim, ulusların egemenlik haklarının kısmen birçok ulusu içine alan daha geniş bir yönetime devretmeleri; ulus altı ve yerel yönetimler ise ulusal yönetimlerin bazı yetki ve sorumluluklarının daha alt yönetim kademelerine devredilmesi ile meydana gelmektedir. Çeşitli yönetim kademelerinin dâhil olduğu ilgili yönetim modeli literatürde “çok düzeyli yönetim” olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda, çok düzeyli yönetişimin bütünleşme kuramları içindeki en önemli katkısının yeni yönetsel seviyeleri değerlendirmelerine katması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Afşar, Ö. A. (2017). Rasyonel Kuramsalcılık ve Sosyolojik Kuramsalcılık Açısından Avrupalılaştırma Yaklaşımı. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(30. Yıl Özel Sayısı), 65-84.
- Aytuğ, H. K. (2008). Bütünleşme Kuramlarının Avrupa Birliği Genişlemesine Bakışı. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (15)1, 146-161.
- Bache, I. ve Flinders, M. (2004). Themes and Issues in Multi-level Governance, Bache, Ian ve Flinders, Matthew (Ed.), *Multi-level Governance*, (1-14), Oxford University Press, United States, New York.
- Buller, J. ve Gamble A. (2002). Conceptualizing Europeanization. *Public Policy and Administration*, 17(2), 4-24.
- Cını, M. (2010). Intergovernmentalism, Michelle Cını ve Nieves Perez-Solorzano Borragan (Eds.), (86-103), *European Union Politics*, 3th Ed., Oxford University Press, Oxford.
- Çakmak, H. (2014). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, 4. Baskı, Barış Kitap, Ankara.
- Dougherty, J. E. ve Pfaltzgraff, R. L. (2011). *Contending Theories of International Relations*, 5. Baskı, Addison Wesley Longman, New York.

- Graziano, P. ve Vink, M. P. (2013). *Europeanization: Concept, Theory, and Methods*, 2. Baskı, Oxford University Press.
- Haas, E. B. (1961). International Integration: The European and the Universal Process. *International Organization*, 15(3), 366-392.
- Hoffmann, S.(1966). Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe, <http://ieie.itam.mx/docs06/Stephan%20Sberro/Sistema%20Union%20Europea%202a%20parte.pdf>, (10.7.2019).
- Marks, G. (1993). Structural Policy and Multilevel Governance in the EC, Alan W. Cafruny ve Glenda G. Rosenthal (Ed.), *The State of the European Community Vol. 2: The Maastricht Debates and Beyond*, (391-409), Cambridge University Press, London, s. 407.
- Marks, G. ve Hooghe, L. (1996). European Integration From the 1980s: State-Centric v. Multi-Level Governance. *Journal of Common Market Studies*, 34(3), 341-378.
- McCormick, J. (2015). *Avrupa Birliği Siyaseti*, (Çev. Dođancan Özsel), Adres Yayınları, Ankara.
- Mitrany, D. (1943). *A Working Peace system*, Quadrangle Books.
- Mitrany, D. (1948). The Functional Approach to World Organization. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 24(3), 350-363.
- Monnet, J. (2003). A Ferment of Change, Brent F. Nelsen ve Alexander Stubb (Ed.), *The European Union Readings on the Theory and Practice of the European Integration*, (19-26), Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado.
- Moravcsik, A. (1993). Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach. *Journal of Common Market Studies*, 31(4), 473-524.
- Okçu, M. (2005). *Avrupa Yönetmel Alanına Doğru Türk Kamu Yönetimi: Çok Düzlemli Yönetişim*. TEPAV.
- Öraz, S. (2011). Andrew Moravcsik ve Liberal Hükümetlerarası Sistem ile Avrupa Bütünleşmesi. *Turkish Studies*, 6(1).
- Özdemir, H. (2015). *Avrupa Mantiğı, Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*, 2. Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Putnam, R. D. (1988). Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games. *International Organization*, 42(3).

Schmitter P. C. (1969), Three Neo-Functional Hypotheses About International Integration. *International Organization*, 23(1), 161-166.

KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

İİBF
29. yıl

Aday gösterilme için
son başvuru tarihi:
15 Temmuz 2021

www.ircongress.org/tr/odul

2021 YILI EN İYİ DOKTORA TEZİ ÖDÜLLERİ

21. YÜZYILDA DİJİTAL DİPLOMASININ YÜKSELİŞİ

Dr. Öğr. Üyesi Vahit GÜNTAY
Karadeniz Teknik Üniversitesi
vahit.guntay@ktu.edu.tr

Öz

Günümüzde siber diplomasi ve dijital diplomasi terimleri birbirinin yerine kullanılsa da farklı anlamlar içermektedir ve dijital diplomasi son yıllardaki gelişmelerle birlikte yükselişe geçmiştir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan dijital diplomasi, geleneksel diplomasinin yerine geçebilecek ya da alternatif bir diplomasi anlayışı değildir. Bu açıdan tartışma içindeki bütünü güncel gelişmeler ve örneklerle desteklenmiştir. Dijital diplomasi, diplomasi yönetiminde teknolojinin, özellikle internet ve diğer bilgi teknolojileri tabanlı yeniliklerin daha geniş kullanımını da ifade etmektedir ve bu açıdan tartışma zeminini sosyal bilimlerin tüm alanlarına yaymaktadır. Uluslararası ilişkiler açısından siber diplomasi ise siber uzayda ortaya çıkan güvenlik gibi sorunlarla başa çıkmada kullanılan diplomatik stratejileri ifade etmekte ve bu açıdan farklı bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Diplomasi, Diplomasi, Dış Politika

Giriş

Diplomasi, uluslararası ilişkilerin dönüşen ve hareketli bir alanıdır. Devletlerin dış politika hedeflerini belirttikleri diyalog, müzakereler ve diğer önlemler yoluyla, savaş ve şiddet olmadan yabancı hükümetlerin ve halkların kararlarını ve davranışlarını etkileme çabalarını koordine ettikleri yerleşik bir yöntemdir. Başka bir deyişle, devletlerin kendi aralarındaki sorunları azaltmak da dahil olmak üzere, belirli veya daha geniş çıkarları güvence altına almaya çalıştıkları, yüzyıllardır kullanılan bir araçtır. Dış politika hedeflerinin, stratejilerinin ve geniş taktiklerinin uygulandığı arena gibidir. Barışı korumaya çalışır ve işbirliklerini veya aksi takdirde tarafsızlıklarını sağlamak amacıyla diğer devletlere ve halklara karşı iyi niyet geliştirmeyi amaçlar.

Son yıllardaki gelişmeler geleneksel diplomasi anlayışı içerisindeki algımızı farklı yönere kaydırmaya başlamıştır. Son on yılda, dünya çapındaki internet kullanıcılarının sayısı katlanarak artmıştır ve sosyal medyanın da etkisiyle internetin dönüştürücü yeniliklerden biri olduğunu savunmak da bu kullanıcılar vasıtasıyla gerçekleşince diplomasideki algı da

farklılaşmıştır. Sosyal etkileşim muazzam bir şekilde değişmiş ve insanlar ağ bağlantılı toplum modeline doğru hızla evrilmiştir. Dünyadaki hemen hemen herkes birbirine bu şekliyle dahi bağlıdır ve bilgi serbest ve hızlı bir şekilde yayılabilmektedir. Siyasi adaylar ve seçmenler arasındaki iletişim dahi sosyal medya aracılığıyla daha hızlı hale gelmiş ve seçimler, siyaset de dijitalleşmiştir. Bunu 2012 ABD seçimlerinde, 2017 Fransa seçimlerinde veya Trump'ın başkan olduğu tartışmalı 2016 seçimlerinde de gözlemlemiş bulunmaktayız.

Dijital diplomasi, siyasete etkisi ve hızlı bir seçenek olmasının yanında ülkelerin kamu diplomasisi çabalarıyla da güçlü bir şekilde ilişkilendirilmektedir (örneğin, kapsamlı sosyal medya kullanımı yoluyla). Ancak dijital diplomasi, kamu diplomasisinden çok daha fazlasıdır. Dijital mesajların, diplomatik faaliyetlere bağlı müzakerelerde, politika süreçlerinde ve kriz yönetimlerinde farklı rolleri vardır. Örneğin 2015 ve 2016 yıllarında Covid-19'da olduğu gibi Brezilya'da Zika virüsü salgını yaşanmasına rağmen hükümet sosyal medyayı 2016 Olimpiyatları'na hazırlık konusunda kullanarak uluslararası toplumu ikna edebilmeyi başarmıştır. Bu başarı doğrudan dijital araçların etkin kullanılması ile ilgilidir. Sağlık uzmanları 2016 Rio Olimpiyatları'nın ertelenmesi veya taşınması çağrısında bulunmuştur ancak Brezilya, web sitelerinde, sosyal medya hesaplarında ve resmi olimpiyat sitesinde virüse karşı en iyi çabayı gösterdiklerine dair açıklamalar yayınlamış ve başarılı olmuştur.

Benzer örneklerden yola çıkarak diplomasi'nin farklı araçlarla şekilleneceği gerçeği bu çalışmanın odak noktasıdır. Her ne kadar geleneksel diplomasi'nin yürütme biçimi, yani egemen devletlerin temsilcileri arasındaki etkileşimler çok önemli olmaya devam etse de bireyler sosyal medyanın da etkisiyle uluslararası ilişkilerde daha büyük bir rol oynamaktadır. Dijital diplomasi'nin nasıl işlediği ve ne kadar başarılı olduğu üzerine çalışmalar devam etmektedir ve bu araştırmanın dışında olarak ayrı argümanlara ihtiyaç duymaktadır. Bu çalışma dijital medyanın diplomasi alanında kullanımına ve ülkelerin bu araçları dış politikalarını geliştirmek için nasıl kullandıklarına odaklanarak dijital diplomasiyi uluslararası ilişkiler içindeki yeri açısından tartışmaktadır.

1. Diplomasi Araçlarının Çeşitlenmesi

Diplomasi'nin araçlarında bir dönüşüm varsa ve 21. yüzyıl için bir tespiti gerekiyorsa en önemli kaynak sosyal medyadır. Dünyanın dört bir yanında, farklı karakterdeki birçok ülke web siteleri, bloglar oluşturarak ve sosyal medya platformlarını kullanarak anlık mesajlar vermekte ve dış politika hedeflerini de yine bu araçlar üzerinden deklare etmektedir.

Örneğın Twitter'ın diploması ve dış politikada getirdiğı en büyük değişiklik siyasi durumdan bağımsız olarak filtrelenmemiş bilgilere daha fazla erişim ve dünya çapında katılımın sağlanması olmuştur. Ek olarak, gelişen dünyada artan akıllı cep telefonu kullanıcı sayısı bilgi paylaşımını daha da demokratik hale getirmektedir. ABD Dışışleri Bakanlığı, "21st Century Statecraft" olarak adlandırdığı dijital diploması alanının öncüsü olarak tanımlanmakta ve gelişen ortak paydaşlarla da işbirlikleri yaparak teknolojiyi politik arenada etkili bir şekilde kullanmaktadır (Adesina, 2017: 5).

ABD ve benzeri devletlerde 21. yüzyıl devlet yönetimi gündemi, uluslararası ilişkilerde yaygın, yıkıcı ve tahmin edilmesi zor değişimlere yol açan yeni güçleri ele almaktadır. 21. yüzyıldaki devlet yönetiminin ayırt edici özellikleri, dış politikaya kademelı olarak nüfuz edecek daha derin değişikliklere giden yolu işaret etmektedir ve bunun anlamı yeni araçları ikame etmek olarak anlaşılmalıdır. ABD Dışışleri Bakanlığı'nın bizzat kendisi de inovasyonun yerleşik hale gelmesiyle devlet yönetiminin bu alana uyarlandığı bir dönüşüme işaret etmektedir (Zelikow, 2002).

Diğer dışışleri bakanlıkları da e-diploması ya da dijital diploması anlayışına uygun girişimlerle gelinen noktaya dikkat çekmemizi sağlamıştır. İngiltere'nin e-diploması faaliyetlerinde yer alan bir "Dijital Diploması Ofisi" vardır. İsveç, dönemin dışışleri bakanı Carl Bildt'in "en yüksek bağlantılı Twitter lideri" haline gelmesiyle çevrimiçi iletişim stratejisi geliştirerek dijital diploması aracılığıyla ülkenin tanıtımında önemli adımlar atmıştır. Fransa, 2008'de yumuşak gücünün dijital teknolojilere dayandığını ve bu alandaki uzmanlaşmanın önemine vurgu yaparken, Japonya Dışışleri Bakanlığı kapsamlı bir sosyal medya kullanımı konusunda uzmanlaşma yoluna gidildiğini belirtmiştir (Westcott, 2008: 9-10). Almanya 2014 yılından itibaren dış politikalarına ilişkin düşünceleri ölçmek amacıyla kamuoyundaki geri dönüşleri takip etmek için bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelmiştir. İsrail daha sert bir şekilde yürütmek zorunda kaldığı geleneksel diplomasını, ABD-İran nükleer görüşmelerinin sonuçlarını da etkilemek için uzmanlardan oluşturduğu aktif dijital diploması birimleriyle zenginleştirmiştir (Adesina, 2017: 11-12).

Rusya gibi ülkeler de dijital diplomasının kullanımında kendini dışlamamıştır. 2011 yılından itibaren dijital alandaki diplomatik mesajlar ile yükselişe geçen ülke yatırımları ile birçok Avrupa ülkesini geride bırakmıştır. Rusya, yerel arama motorunun (Yandex) ve sosyal ağlarının (VK) etkisiyle rakiplerini geride bırakmıştır ve ender bir başarıya da imza atmıştır. Rusya'nın kendi yaptığı araştırmalara göre dijital diploması alanına yatırım yapan ABD ve İsrail gibi ülkelerle aynı etkinliğe sahiptir ve Rusya Dışışleri Bakanlığı bu alana

“yenilikçi diplomasi” ismini vermiştir. Rusya Devlet Başkanı Putin, Haziran 2012’de büyükelçiler ve daimi temsilcilerin katıldığı bir toplantıda dijital diplomasiyi en etkili dış politika araçları arasında belirlemiştir (Tsetkova ve Rushchin, 2021: 5-6).

2. Dijital Diplomasiyi Anlamak

Dijital diplomasinin anlaşılması ve benimsenmesinde 2010 yılı ve sonrasında Arap Baharı’nın etkisi büyüktür. Güney Kaliforniya Üniversitesi’nden Profesör Phillip Seib (2013: 7-8) de bu durumu Arap isyanlarının şekillendiği ortam olan Facebook üzerinden açıklamaktadır. Facebook elbette Arap Baharı’nın sebebi değildir fakat dijital vatandaşların hükümetlerini açıkça eleştirmek için bir araya geldiği modern bir kasaba meydanı gibi hizmet etmiştir.

Dijital diplomasinin etkinleşmesine ilişkin farklı bir süreç terörist grupların gençleri hareketlerine dahil etmek için sosyal medyayı kullanmalarıdır. ABD Dışişleri Bakanlığı, bu tür faaliyetlerle mücadele etmek ve El Kaide gibi grupların çevrimiçi destek almasını engellemek amacıyla, bir fikir savaşı başlatmak ve Müslüman toplumlardaki internet kullanıcılarını etkilemek için çevrimiçi faaliyetlerine hız kazandırmıştır (Westcott, 2008: 7).

Dijital araçların benimsemesine yol açan diğer bir süreç bu alandaki faaliyetlerin gazeteciler ve haber kuruluşları tarafından yoğun bir şekilde kullanılmasıdır. Diplomatların verdiği mesajlar medya kuruluşları aracılığıyla ya doğrudan ya da süzülerek insanlara ulaşmaya başladı. Bu durum dışişlerinde faaliyet gösteren misyonların ve bakanlıkların alana uyum sürecini de hızlandırmıştır. Diplomasi dijital alandaki mesajlarla da şekillenmeye başlayınca dışişleri bakanlıkları bu alandaki varlıklarını sorgular hale gelmiştir.

Her ne kadar dijital alandaki mesajların analizi son dönemlerde artış gösterse de kavramı anlamlandırmada bir bütünlük sağlanamadığı gözlenmektedir. Farklı ülkelerde *Twiplomacy*, *cyber diplomacy*, *e-diplomacy*, *whatsapp diplomacy* gibi farklı isimlendirmeler de mevcuttur. Buna bağlı olarak dijital diplomasinin yaratımı, dönüşümü sürecinde de aynı tutarsızlık ortaya çıkmıştır. Çünkü, dijital diplomasi her devlet tarafından değişik şekillerde algılanarak yürütülmektedir (Chhabra, 2020: 2-4).

Dijital alandaki algı ve bağımlılık, ülkeleri veri akışlarında herhangi bir kesintiye karşı da oldukça savunmasız hale getirmektedir. Dünya çapında veri akışını sürdürmek sosyal anlamda istikrar, ekonomik refah ve ülkelerin büyümesi için hayati öneme sahip hale gelmiştir. Örneğin e-ticaret, e-bankacılık, Airbnb ve Uber gibi farklı platformdaki hizmetlerin kesintiye uğraması ekonomik sorunlara neden olabilecektir.

Küresel jeopolitik farklı yönleriyle ve büyük ölçüde ülkeler ve kıtalar arasında internet trafiğini taşıyan ana internet kablolarına erişim ile ilgilidir. Şu anda, tüm küresel internet trafiğinin %90'ından fazlası, çoğunlukla 19. yüzyılda telgraf kabloları tarafından kullanılan eski coğrafi rotaları takip eden denizaltı hatlarından geçmektedir. Bu şekilde bir ulaşım ve bağlılık dahi jeopolitik alan için hem bir ironi hem de gelişen dünyanın bir yansımasıdır (Jayatilaka, 2020).

3. Dijital Diplomasinin Bir Hedefi Var mı?

Dijital diplomaside, diplomatik hedefleri ilerletmek için sadece dijital araçlar ve teknikler kullanılmaktadır. Dijital diplomasinin özellikle kullandığı imkânlar ve araçlar açısından geleneksel diplomasiden daha etkin olduğunu irdeleyen çalışmalar mevcut olsa da hedeflenen unsurlar açısından dikkatli olunmalıdır.

Dijital diplomasinin sadece kamu diplomasinin bir parçası olmadığı, bunun ötesinde, hem ülke içinde hem uluslararası alanda bir denge değiştirici olduğu ve bunun yönetiminin bir aracı olduğu savunulmaktadır. Devletler, kendilerini daha da gizleyip dijital alanda korudukça, buna tepki gösteren kişiler ve ulus-üstü organizasyonlar da ortaya çıkacaktır. Wikileaks, Panama Belgeleri, PirateBay bunun en popüler ve etkili örnekleridir. Hükümetler bu kişi ve organizasyonları birer terörist olarak ilan etseler de birçok kesim bu kişilerin temel insan hakları açısından haber alma, bilgiye ulaşma hakkı ve iletişim özgürlüğünün önünü açtığını savunmaktadır (Adesina, 2017; Westcott, 2008).

Dijital diplomasi, dijitalleşmenin lideri olarak konumlanan ABD gibi ülkeler tarafından, yumuşak gücün bir parçası olarak görülmekte ve bu alanda bir dönüştürme aracı olarak lanse edilmektedir. Dijitalleşmiş dünyanın vaatleri de bununla bağlantılıdır. Demokratikleşme, şeffaflık, bilginin üstündeki otoritenin kalkması, bilginin herkese özgürce ulaşması, internet özgürlüğü, dijital dünyanın özgür bir dünya olması, sıradan vatandaşın küresel dünyada politik etkinliği ve katılımının artması gibi söylemler bu durumla ilgilidir (Zelikow, 2002).

Söylemler üzerinde kendini ispat eden internet evreni politik ve diplomatik manipülasyon amacıyla araçsallaştırılmıştır. Bu nedenle, özel bir e-diplomasi birimi kuran ilk dışişleri bakanlığı, 2002 yılında "e-Diplomasi üzerine Görev Gücü"nü oluşturan ABD Dışişleri Bakanlığı olmuştur. Bu birim 11 Eylül 2001 saldırılarına katkıda bulunan bilgi engellerini aşmak ve bakanlığın iletişim kurma ve bilgi paylaşma becerisini geliştirmek için kurulmuştur (Adesina, 2017: 5).

Farklı ülkelerde özellikle iletişim kanallarının geliştirilmesine yönelik dijital diplomasi stratejileri, üç alanda etkinlik

göstermeyi hedeflemektedir. Bunlar dijital gündem oluşturma, faaliyetlerin genişletilmesi ve iletişim kanalı oluşturmaktır. Dijital kanallar, Çin gibi kapalı bir toplumla iletişim kurmak, diplomatik ilişkiler yaratmak ve o ülkede bağlantılar kurmak açısından etkin birer araçlardır. Aktörler arası diyalog ve etkileşim, yeni aktörler eklendikçe, yeni çevreler edindikçe, yeni anlamlar ve yeni ufukların keşfedilmesini de sağlamaktadır. Farklı alanlara konu olan *Metapower* kavramının da özü budur. Metapower, bunların yarattığı etkileri anlayabilme, yönetebilme ve yönlendirebilme kabiliyetidir. Geleneksel diplomasi, ulus devletlerin birbirlerinin çıkarlarını ve kimliklerini anlayıp kendi çıkarları ve kimlikleri doğrultusunda oluşturdukları, birbirlerine karşı olan stratejilerinden ibarettir. Dijital diplomasi ise sistemdeki içsel ve dışsal dönüşümlere karşı bir eğilim şeklidir. Dijital diplomasi alana yeni aktörler, yeni kavramlar, yeni çevreler, yeni anlamlar eklemektedir (Singh, 2013: 6; Zelikow, 2002; Chhabra, 2020).

Yeni alanlar arasında özellikle bilgi toplama ve işlemede, konsolosluk faaliyetleri alanında ve acil durumlar/afetler sırasında iletişim için kamu diplomasisinde özellikle yararlı olabilecek bir çerçeveden de bahsedilmektedir. Uluslararası uygulamada, dijital diplomasi araçlarının etkin kullanımının, bu alana yatırım yapanlara da büyük kazançlar sağlayabileceğini göstermektedir (Chhabra, 2020). Dahası, dijital diplomasi her zaman finansal yatırıma da ihtiyaç duymamaktadır. Aksine, genellikle maliyetleri düşürmeyi amaçlamaktadır. Dışişleri bakanlıklarının çoğu işlerini normal diplomasi süreçleri yoluyla yönetmeye devam etmektedir. Diğer ülkelerdeki misyonlar, toplantılar ve müzakereler, ilgili bilgilerin toplanması, bildirilmesi ve yayılması, uluslararası konferanslar, uluslararası ve bölgesel kuruluşlar veya teknik çalışma grupları gibi hükümetler arası prosedürler yoluyla birçok teknik sorun hala gündemdedir fakat bu aktivitelerin öncesi ve sonrasındaki dijital mesajlar en az faaliyetler kadar etkilidir. Dolayısıyla dijital diplomasi elbette klasik diplomasinin yerini almayacak, ancak ustalıkla ele alınırsa bu araç uluslararası ilişkiler ve dış politika alanındaki çalışmaların daha hızlı ve daha uygun maliyetle, güçlü bir şekilde yürütülmesini sağlayacaktır.

Sonuç

Yeni dijital dünya, diplomasinin de çehresini değiştirmiş dersek yanılmış olmayız. Dijitalleşme, diplomasinin kullanım şeklini ve Dışişleri Bakanlıklarının yapılarını ve misyonlarını dahi değiştirme eğilimindedir. Kamu diplomasisi ise dijital tartışmalarda en çok dikkat çeken alanlar arasındadır. Türkiye de dahil olmak üzere ülkelerin devlet kurumları sosyal medya stratejilerini etkili ve güvenli bir şekilde yürütme arayışındadır.

Dijital devrim içindeki dönüşüme, uluslararası müzakere süreçlerindeki köklü değişiklikler de eşlik etmiştir.

Dijitalleşme birçok soruyu gündeme getirmeye devam edecektir. Dijital devrim diplomasiyi ve dış politikanın yapılış şeklini dönüştürecek mi? Sosyal medyanın dışişleri bakanlıkları, büyükelçilikler ve bireysel diplomatlar tarafından kullanılması farklı ve yeni bir uzmanlık alanını mı ortaya çıkaracak?

Farklı sorular ışığında ulaşılabilecek en net sonuçlardan birisi dijital diplomasi esasında diplomasinin yeni bir türü ve formu değildir. Bu durum içinde bulunduğumuz dönem için geçerlidir. Klasik diplomasinin birikimine ek bir araçtır ve ülkelerin içerisinde bulunduğu durumu olumlu ve olumsuz yönleriyle topluma yönelttiği bir platformdur. Bu açıdan dijital diplomasi farklı yönleriyle sürekli eleştirilmektedir. Siyasette sosyal medyanın kullanımına yönelik eleştiriler farklı tehlikeler üzerinde durmaktadır. Mesajların amacı, yöneldiği kitle ve küresel dünyadaki etkisi çok önemlidir. Dijital diplomasi açısından internetin anonim bir kültür üzerine inşa edilmesi, herhangi bir kişinin taklit edilebilmesini, adresi benimseyebilmesini ve hatta herhangi birine saldırabilmesini kolaylaştırabilmektedir. Herkes taklit edilebilir ve başkası olma eğiliminde olabilir veya aktif olarak kargaşa planlayabilir. İlginç bir şekilde, bazen dijital diplomasi savunucuları ve uygulayıcıları da bu alanı kullanımlarında hatalar yapmaktadırlar.

Dijital diplomasi beraberinde hem fırsatlar hem de zorluklar getirmektedir. Özellikle sosyal medya, ülkelere sosyal sorunları çözmeleri için daha fazla bilgi akışı sağlamaktadır. Örneğin çatışma bölgelerindeki insanlar, özellikle medyalarının genellikle sansüre maruz kaldığı ülkelerde destek toplamak, protestolar düzenlemek, iletişim kurmak ve gelişmelerle ilgili dünyayı bilgilendirmek için sosyal medyayı kullanmaktadır. Diğer taraftan, sosyal medyanın bir diplomasi aracı olarak kullanılması ve buna güvenilmesi ile ilgili birtakım riskler de vardır. Bununla birlikte, fırsatlar zorlukları gölgede bırakıyor gibi görünmektedir. Dijital diplomasi ve bir bütün olarak internet dünyasındaki faaliyetler, bir devletin dış politika konumlarını yerli ve yabancı izleyicilere yansıtmada büyük ölçüde yardımcı olabilecektir.

Kaynakça

Adesina, O. S. (2017). Foreign policy in an era of digital diplomacy. *Cogent Social Sciences*, 3(1), 1-13. doi: 10.1080/23311886.2017.1297175

Chhabra, R. (2020). *Twitter Diplomacy: A Brief Analysis* (Issue No. 335). Observer Researcher Foundation. <https://www.orfonline.org>

- Jayatilaka, C. (2020, May 1). *The Effects of Digital Diplomacy on International Relations: Lessons for Sri Lanka*. LKI. <https://lki.lk/publication/the-effects-of-digital-diplomacy-on-international-relations-a-lesson-for-sri-lanka/>
- Seib, P. (2013). *Public Diplomacy and the Media in the Middle East* (Paper 6). USC Center on Public Diplomacy. <https://uscpublicdiplomacy.org>
- Singh, J. (2013). Information Technologies, Meta-power, and Transformations in Global Politics. *International Studies Review*, 15(1), 5-29. <http://www.jstor.org/stable/24033165>
- Tsvetkova, N., Rushchin, D. (2021). Russia's Public Diplomacy: From Soft Power to Strategic Communication, *Journal of Political Marketing*, 1-10. doi: 10.1080/15377857.2020.1869845
- Westcott, N. (2008). *Digital Diplomacy: The Impact of the Internet on International Relations* (Research Report 16). Oxford Internet Institute. <https://www.oii.ox.ac.uk/archive/downloads/publications/RR16.pdf>
- Zelikow, P. (2002, May/June). *Digital Diplomacy: U.S. Foreign Policy in the Information Age*. Foreign Affairs. <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/2002-05-01/digital-diplomacy-us-foreign-policy-information-age>

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
İ.İ.B.F. SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ

20. ULUSLARARASI KAMU YÖNETİMİ FORUMU

“TERÖR”

ÖZET TESLİM TARİHİ : 27 HAZİRAN 2021

KABUL EDİLEN BİLDİRİLERİN İLAN TARİHİ : 12 TEMMUZ 2021

TAM METİN GÖNDERİM TARİHİ : 26 EYLÜL 2021

BİLDİRİ KİTABI YAYINI : 25 EKİM 2021

21 - 23 EKİM 2021

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ, KONGRE VE KÜLTÜR MERKEZİ / MALATYA

<http://kayfor20.inonu.edu.tr>

KARADENİZ HAVZASI: JEOPOLİTİK GÜÇ MÜCADELESİ VE İŞ BİRLİĞİ İMKÂN LARI

Dr. Adnan Seyaz

Kırkklareli Üniversitesi
adnan.seyaz@klu.edu.tr

Öz

Soğuk Savaş sonrasında jeopolitik mücadeleden en fazla etkilenerek değişim yaşayan bölge Karadeniz Havzasıdır. 90'larda ve 2000'lerin başında Avrupa Birliği ve NATO'nun genişlemesi, bölge ülkelerinde çatışmalardan uzak barış ve istikrar çerçevesinde bir döneme kavuştukları algısını doğurmuştur. Son on yılda ise yeniden güç mücadelesine girilmiş ve iş birliği imkânları arka planda kalmıştır. Karadeniz Havzası üzerindeki güç mücadelesini etkileyen en önemli faktörlerden biri Rusya ve Türkiye arasında sıra dışı bir iş birliğinin yaşanıyor olmasıdır. Batı'nın Rusya'ya uyguladığı yaptırımlardan kendisini ayırtıran Türkiye, kendisine uygulanan çifte standardı ön plana çıkarırken Rusya'yı kaldıraç olarak kullanmaktadır. Montrö Sözleşmesi'nden doğan egemenlik haklarını kullanan Türkiye, Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini uygularken Rusya ve Avrupa-Atlantik ittifakını dengelemektedir. Avrasya'nın merkezinde yer alan Karadeniz Havzası, zemin sağladığı güç mücadelesi ve iş birliği imkânları ile Kafkasya, Balkanlar ve Orta Doğu'daki çatışma bölgelerini de etkileme potansiyeline sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz Havzası, güç mücadelesi, Karadeniz jeopolitiği

Giriş

Karadeniz havzası, iki kıtanın birleştiği noktada geçiş güzergâhı olarak da kullanılan önemli bir jeopolitik alanı kaplamaktadır. Doğu-Batı yönlü ulaşım aksları ve enerji nakil hatlarının geçebileceği nadir coğrafik bölgelerden bir tanesidir. Uluslararası sistemin yapısı bakımından düşünüldüğünde eski Sovyet ülkelerinin önemli bir bölümünün Karadeniz'i çevrelemesi, Sovyet sonrası Doğu-Batı ilişkilerinin seyrini etkilemiştir. Avrupa Birliği ve NATO gibi uluslararası yapıların genişleme alanlarının bu coğrafyaya doğru gerçekleşmesi tesadüf değildir.

Türkiye, NATO ittifakının uzun yıllardır üyesi bulunmakta ve AB aday ülkesi statüsü ile Karadeniz Havzasının en önemli ülkelerinden birisidir. Karadeniz'e en uzun kıyısı bulunan ülke konumundaki Türkiye'nin havzadaki ağırlığı, Rusya'nın

havzaya yönelik son dönemdeki politikaları sebebiyle zarar gömüştür. Buna rağmen Rusya'nın Türkiye'yi uluslararası arenada önemli bir ortak olarak görmesi ve Batı'nın çifte standardına karşı iş birliği yapabileceği bölgesel bir güç olarak değerlendirmesi iki ülkenin iş birliği yapmasına da olanak sağlamıştır. Buna rağmen Karadeniz Havzası, Rusya ve Türkiye'nin potansiyellerini aşan jeopolitik öneme sahiptir. Bu nedenle AB ve NATO genişlemesi ile havza ülkeleri birlik ve İttifak üyeliğine ya da ortaklık projelerine dâhil edilmiştir. Buna benzer girişimler çevrelendiğini hisseden Rusya'nın harekete geçerek Batı ile iş birliği ilişkisinden Batı ile güç mücadelesine doğru bir dönüşüm yaşamasına yol açmıştır.

1. Karadeniz Havzasının Jeopolitik Önemi

Uluslararası arenada çok kutupluluk tartışmalarının hâkim olduğu günümüzde stratejik önemi ile ön plana çıkan bölgelerden biri de Karadeniz Havza'sıdır. Kıyı ülkelerini birbirine bağlayan su yolu olmasının yanı sıra Boğazlar üzerinden Akdeniz ve Okyanuslara çıkış imkânı sağlamaktadır. Bu yönü ile kıyı ülkelere ek olarak havzaya yakın Orta Asya ve Kafkas ülkelerinin de Avrupa'ya erişimini sağlamaktadır. Ticari ilişkiler, enerji transit güzergâhları, küresel ve bölgesel güçlerin havzadaki çatışma bölgeleri üzerinden giriştikleri güç mücadeleleri ve çevre sorunları Karadeniz Havzasının stratejik önemini her geçen gün artırmaktadır. Pandemi ise ülkelerin sağlık sistemlerini zorlamasına ek olarak ekonomilerini de çok zor durumda bırakmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Montrö Anlaşması kapsamında 1936'dan bugüne uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde egemenlik hakkını kullanarak İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçişleri düzenlemektedir. Bu sayede bölgede gerginliğin tırmanmasının önüne geçilmektedir. (Arıdemir, 2016)

Özellikle son yıllarda Rusya'nın küresel bir strateji çerçevesinde revizyonist politikalara başvurması Karadeniz Havzasında suların ısınmasına sebep olmuştur. 2008 yılında Güney Osetya ve Abhazya üzerinden Gürcistan'a müdahale eden Rusya, Mart 2014'te Kırım'ı ilhak ederek bölgede Ukrayna, Gürcistan ve Moldova gibi ülkelerin egemenlik hakları çerçevesinde kendi kaderlerini tayin etmelerine saygı duymayacağını göstermiştir. (Kakachia, 2010: 92) Ukrayna'nın doğusunda karışıklıklara sebep olan ve Suriye'de Esad'ı ayakta tutan Rusya, güvenlik stratejisinde (Rusya Ulusal Güvenlik Stratejisi, Aralık 2015) belirttiği üzere NATO genişlemesini tehdit olarak görmekte ve Batıya karşı stratejik bir kuşakta mücadele etmektedir. Rusya için Karadeniz Havzası, Kırım ile birlikte en uzun kıyıya sahip ülke konumuna yükseldiğinden ve Don-Volga kanalı vasıtasıyla Hazar ve Azak Denizleri

arasında askeri gemilerini hareket ettirebileceğinden en az Baltık Denizi ve Doğu Akdeniz kadar hayati konumdadır. (Coffey, 2020) Kırım'da bulunan deniz üssüne yönelik Ukrayna'nın uyguladığı kısıtlar da artık geçersiz kaldığından Rusya, hem bu bölgede hem de Doğu Akdeniz'de etkinliğini artırmıştır.

Dağlık Karabağ işgalinin Azerbaycan'ın kendi topraklarında yürüttüğü operasyon ile sona ermesi 10 Kasım 2020'de Ermenistan Başbakanı Paşinyan'ın da imzası ile kesinleşmiştir. Türkiye'nin açık desteği ve Rusya'nın 'Ermeni topraklarına sızmadığı sürece çatışmaya dâhil olmayacağını' (DW, 31 Ekim 2020) açıklaması ile Azerbaycan ordusunun başarılı bir şekilde yürüttüğü operasyon, Rusya Federasyonu Başkanı Putin'in öncülüğünde imzalanan anlaşma ile sonlanmıştır. Anlaşmaya göre Rusya ve Türkiye kuvvetlerinden oluşacak Barış Gücü Kontrol Merkezi bölgedeki süreci izleyecektir. (BBC, 10 Kasım 2020) 2021 yılının Şubat ayında bu merkezin açılışı yapılmış ve faaliyete başlanmıştır. Ermenistan'ın işgali ile kapanan Türkiye-Ermenistan sınır kapılarının tekrar açılması ihtimalinin ortaya çıkması ve Aliyev'in Ermenistan'ı bölgesel işbirliklerine davet ederek cesaretlendirmesi Kafkaslarda önemli değişikliklerin habercisi olarak görünmektedir. (Sputnik News, 10 Aralık 2020) Nahcivan'ın Ermenistan'ın güneyinden ulaşım yolları ile Azerbaycan'a bağlanması Türkiye ile bölgenin entegrasyonunu sağlayarak ekonomik canlanmanın yanı sıra enerji alanında iş birliğini de kolaylaştıracaktır. 11 Ocak 2021'de Putin'in Aliyev ve Paşinyan'ı Moskova'da aynı masada buluşturarak anlaşmanın uygulanmasının önündeki engelleri kaldırmak üzere başbakan yardımcılarının seviyesinde bir komisyon kurması önemli bir adım olarak kayıtlara geçmiştir. (Clark, 2020) Bu komisyon izleyen hafta ilk toplantısını Moskova'da gerçekleştirmiştir.

2. Türkiye'nin Havzaya Yaklaşımı

Türkiye, jeopolitik konumunu kullanarak bölgede bir enerji 'hub'ı olmayı amaçlamaktadır. Tıpkı Hürmüz Boğazı'nın İran'a kattığı stratejik değer gibi, enerji nakil hatlarına transit ülke olmanın Türkiye'nin istikrarına katkıda bulunacağı ve bölge politikalarında bir kaldıraç olarak kullanılabilmesi tasarlanmaktadır.

Karadeniz Havzası, Basra Körfezi'nin ardından en fazla petrol ve doğalgaz yataklarına sahip olması ve Hazar kaynaklarının Batıya taşınmasında transit güzergâh üzerinde bulunması bakımından da hayati önemdedir. Hali hazırda Rusya'dan Türkiye'ye ulaşan Mavi Akım (2003) ve Trans-Balkan Doğalgaz Boru Hattı (1987) üzerinden sevkiyat yapılmaktadır. Ancak, hem Türkiye'nin hem de Avrupa'nın artan enerji ihtiyacı yeni

projeleri gerektirmektedir. Rusya, bu enerji açığını bir fırsat olarak değerlendirmeye karardır. 2006 Ukrayna gaz krizi tecrübesi ve izleyen yıllarda ülkenin istikrarsızlaştırılması üzerine alternatif güzergâhlar arayan Rusya, kuzey hattından sonra güneye yönelmiştir. Kırım'ın işgal edilmesi sonrası ABD ve AB yaptırımlarına maruz kalan Rusya, zorluklar çıkarılması üzerine rotayı Türkiye'ye çevirmiştir. İstikrarlı ve güvenilir bir bölgesel güç olan Türkiye, 'Türk Akımı' olarak yeniden adlandırılan projeyi sahiplenmiş ve hattın açılışı Putin ve Erdoğan'ın katılımıyla Ocak 2020'de Kırklareli'nde yapılmıştır.

Rusya'nın Avrupa'ya ihraç ettiği gazın %80'i Karadeniz Havzası üzerinden sevk edilmektedir. Türkiye ise Almanya, Avusturya ve İtalya'dan sonra Rusya'nın en büyük dördüncü gaz ithalatçısıdır. (Armonaite, 2020: 8) TANAP'ın devreye girmesiyle Azerbaycan'dan gaz alımını artıran Türkiye, bir yandan Rusya'ya bağımlılığını azaltırken diğer yandan Azerbaycan gaz kaynaklarını Yunanistan-Arnavutluk-İtalya üzerinden Avrupa'ya taşıyarak Avrupa enerji güvenliğine katkıda bulunmaktadır.

Karadeniz Havzasının mevcut bilgiler çerçevesinde hidrokarbon kaynakları bakımından oldukça zengin olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede yürütülen çalışmalarda diğer kıyı ülkelerin bulgularına ek olarak Türkiye'nin de 405 milyar m³ rezerv keşfetmesi umutları yükseltmiştir. Bu anlamda son yılların en önemli gelişmelerinden biri yine Kırım'ın işgali olarak not edilmelidir. Çünkü Rusya, Kırım'ın ilhaki ile sadece bu toprak parçasını değil aynı zamanda kıta sahanlığı bölgesine ve Kırım açıklarındaki yer altı kaynaklarına da sahip olduğunu iddia etmektedir. (MFA of Ukraine, 2019) Kerç Boğazı'nın iki yakasını birbirine bağlayan bir köprünün inşa edilerek Mayıs 2018'de açılması Rusya'nın yarımada üzerinde egemenliğini pekiştirmek istediğini göstermektedir. Bölgede kendisinin başat güç olduğunu göstermek isteyen Rusya, Azak denizini kontrol etmekte ve Ukrayna gemilerinin geçişini kasıtlı bir şekilde zorlaştırmaktadır. Sivastopol'daki donanmasını ilhakin hemen sonrasında genişletme kararı almış ve 2020 itibarıyla Rus askeri personel sayısı iki katına çıkarılmıştır. (Zaniewicz, 2020) İlhak öncesi Ukrayna ile yapılan anlaşmanın bağlayıcılığı da kalmadığından Rusya'nın tarihsel olarak donanmasını bulundurduğu Sivastopol'da gemilerin modernizasyon projesi ve yenilerinin inşası programı hayata geçirilmiştir. Benzer adımların devam etmesi halinde birkaç yıl içerisinde bir NATO ülkesi olan Türkiye'nin Rusya'ya karşı Karadeniz'deki üstünlüğü sona erecektir.

Bulgaristan, Romanya ve Türkiye, NATO'nun Karadeniz sınırını oluşturduklarından Batı dünyası güvenlik şemsiyesinin bölgedeki etkin temsilcileridirler. Bu sebeple Türkiye ile doğalgaz boru hatlarından nükleer santral

inşasına, Karabağ sorunundan Suriye İç Savaşı'na kadar çok geniş bir alanda iş birliğine soyunan Rusya, bu bağlamdaki her adımı kazanç olarak görmektedir. Rusya-Türkiye yakınlaşması NATO'nun havzadaki en güçlü üyesi olan Türkiye'nin Rusya'ya karşı atacağı adımları sınırlamaktadır. (Erşen & Köstem, 2020: 236) Bunun en önemli örneği Türkiye'nin ABD ve AB'nin Rusya'ya uyguladığı yaptırımlarına dâhil olmadığı gibi bir de Rusya'dan S400 füze savunma sistemlerini almasıdır. Bu stratejik tercihler havzadaki güç mücadelesi sayesinde mümkün olmaktadır.

3. Güç Mücadelesi ve İş birliği İmkânları

Rusya'nın son yıllardaki saldırgan tutumunun en belirgin adımı sonrasında bölge ülkeleri uygulanacak yaptırımlara temkinli yaklaşmış, ABD ise bu konudaki en kararlı ülke olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği de Rusya'ya karşı çeşitli yaptırımların uygulanması kararı almıştır. Türkiye, ABD yaptırımlarına katılmama kararı alarak kendi pozisyonunu net bir şekilde ortaya koymuştur. Nitekim ABD ile Patriot füzelerinin temini konusunda anlaşamadığında Rusya'dan S400 füze savunma sistemleri temin edilmiştir. Türkiye, bu sayede dış politikasında alternatifsiz olmadığını göstermiştir. Rusya ise uluslararası arenada yükselen güçler ile iş birliği yaparak Batı karşısındaki konumunu güçlendirmektedir. (Dal & Erşen, 2020: 4)

Biden'in ABD Başkanlığının kesinleşmesinden sonra, Trump henüz koltuğu bırakmadan ABD'nin CAATSA yaptırımları tekrar gündeme getirilmiş ve Türkiye'ye uygulanmıştır. Türkiye'nin S400 alımı, Rusya'yla önemli derecede ilişkiler geliştiren kişi ve kurumlara uygulanabilecek şekilde kavramsallaştırılan CAATSA kapsamında değerlendirilmiştir. İki ülke arasında Biden liderliğinde daha kurumsallaşmış bir ilişki düzeyi beklentisi bulunsa da Suriye krizi, S400 yaptırımları gibi iki ülkenin çıkar çatışmasına girdiği alanlarda çözüm beklenmesi hiç gerçekçi değildir. Biden'in dışişleri bakanı adayı bu konuyu değerlendirdiği bir röportajında Türkiye'ye uygulanan yaptırımların gözden geçirileceğini ve gerekli görülürse de ilave yaptırımlar getirilebileceğini ifade etmiştir. (Hacaoğlu, 2021)

Karadeniz Havzası, Türkiye'nin aday ve Bulgaristan ile Romanya'nın da üye ülkeler olması vesilesiyle, Avrupa Birliği için de kritik önem taşımaktadır. Enerji ihtiyacının büyük bölümünü bu bölgeden alması ve izleyen on yıllarda bu ihtiyacının daha da artmasının beklenmesi AB'yi bölgeye yönelik programlar geliştirmeye itmiştir. Avrupa Komşuluk Politikası ve Katılım Öncesi Ortaklık Programı, bölgeyi AB ile entegre etmek amacı taşıyan programlardır. Black Sea Synergy bu kapsamda kıyıdaş ülkeler ile AB arası iş birliğini

geliştirmeyi ve kurumsallaştırmayı amaçlamıştır. (European Commission, 2021)

Bu gelişmeler ışığında Türkiye, bugüne kadar olduğu gibi bugünden sonra da bölgede bir yandan uluslararası hukuk temelinde hareket ederken diğer yandan da başta Rusya olmak üzere tüm bölge ülkelerini uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde faaliyet göstermeye teşvik etmelidir. Türk dış politikasının Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenlik hakları üzerine ilk günden itibaren değişmeyen vurgusu 2020'de ulaşılan başarının en önemli bileşenlerinden bir tanesidir. Rusya'nın bölgedeki revizyonist politikaları karşısında da uluslararası hukuk vurgusu yapan Türkiye, NATO'yu Patriot/S400 krizinde olduğu gibi kendisini yalnız bırakmaması gerektiğine dair ikna etmelidir. Aksi takdirde, Suriye krizi örneğinde olduğu gibi Türkiye, alternatifsiz olmadığını gösterebilecek kapasitede bölgesel bir güçtür.

Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün Ermenistan tarafından da resmen tanınması sonrasında, Kafkas ülkelerini ticaret ve enerji alanlarında bir araya getiren projeler hayata geçirilmelidir. Ukrayna ile ekonomik, ticari ve askeri alandaki iş birliği korunmalı ve ülkenin Batı ittifakına entegrasyonu için hem AB hem NATO teşvik edilmelidir. AB üyeleri olan Bulgaristan ve Romanya ile başta enerji ve ekonomi olmak üzere her alanda iş birliği imkânları değerlendirilmelidir. Enerji kaynaklarının çıkarılması ve enerji nakil hatlarının transit güzergâhları üzerine rekabetin yürütüldüğü Karadeniz Havzası, Soğuk Savaş dönemi Doğu Avrupası'nın tecrübe ettiği gibi küresel güçlerin mücadele alanı olmaktan çıkarılmalı ve bölge ülkelerinin refahı öncelenmelidir.

İş birliği girişimlerinin kabul görmesi için havzaya yönelik Avrupa Birliği, ABD ve Rusya'nın politikaları uyumlulaştırılmalıdır. Rusya'nın revizyonist politikaları devam ettiği sürece gerçekleşmesi zor olsa da Türkiye, bu misyonu benimseyerek bölgede aktif rol alabilecek kapasitedir. Kısır güç mücadelesinin içinde yer almak yerine iş birliği girişimlerini ön plana çıkarmayı başarabilen bir Türkiye, bölgedeki etkinliğini artıracaktır.

Sonuç

Karadeniz Havzası son otuz yılda uluslararası sistemdeki değişimin sancılarını yaşamaktadır. Soğuk Savaş sonrası ilk on yılda Transdinyester ve Dağlık Karabağ çatışmaları haricinde istikrarlı bir dönem geçiren havza, sonraki on yılda bölge ülkelerinin Batı yörüngesine yerleştiği izlenimini vermiştir. Bölgede siyaset ve ekonomi odaklı yapısıyla genişleyen Avrupa Birliği'ne paralel güvenlik odaklı NATO ittifakı genişlemiştir. Üye olmayan sınır komşuları ve yakın coğrafyadaki diğer ülkeler, çeşitli programlar vasıtasıyla Birlik

ve İttifak'ın vizyonuna dâhil edilmiş ve üyelik perspektifi verilerek yörüngede tutulmuştur.

Uluslararası ilişkiler disiplinde realist kuramı benimseyen teorisyenlerin ortaya koyduğu gibi Batı'nın bu adımları Batı dünyasının gücünü ortaya koyarken bir yandan da kendi zıddını yaratmaya mahkûmdur. Rusya Devlet Başkanı Putin'in 2007 tarihli Münih Güvenlik Konferansı'ndaki konuşması tam da bu konuya odaklanmış ve geride kalan yaklaşık yirmi yılın muhasebesini yapmıştır. Sonuçta Putin, bu konuşmada dile getirdiği problemlerin sözde kalmayacağını izleyen yıl Gürcistan'a müdahale ederek göstermiştir. Takip eden dönemde Ukrayna'nın iç işlerine daha fazla müdahil olarak AB'den uzaklaşmasını istemiştir. İç karışıklıklar patlak verdiğinde de Kırım'ın işgali ve Ukrayna'nın doğusunun istikrarsızlaştırılmasındaki rolü ile yeni hamlesini yapmıştır.

Bu gelişmeler 90'lardaki iş birliği imkânları için var olan potansiyelin izleyen on yılda yerini nasıl güç mücadelesine bıraktığını göstermektedir. Suriye iç savaşının vekil savaşlarına evrilmesi küresel siyasetin yeni bir soğuk savaşın başlangıcında olduğu tartışmalarına yol açmıştır. Soğuk Savaş dönemi, sonrası ve bugünün değişen dünya düzeninde Karadeniz Havzası, stratejik önemini korumakta ve mevcut potansiyeli ile güç mücadelesine olduğu kadar yeni iş birliği imkânlarına da olanak sağlamaktadır.

Kaynakça

- Arıdemir, H. (2016). Karadeniz'e Kıyıdaş Devletler Açısından Montrö Sözleşmesi'nin Sağladığı Denge Rejimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 244-253. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/27228/286723>
- Armenia, Azerbaijan and Russia sign Nagorno-Karabakh Peace Deal.* (2020, November 10). BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-europe-54882564>
- Armonaitė, A. (2020). The Black Sea Region: Economic and Geo-political Tensions. NATO Parliamentary Assembly ESC Report. <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2020-12/035%20ESCTD%2020%20E%20rev%202%20fin%20-%20THE%20BLACK%20SEA%20REGION%20ECONOMIC%20AND%20GEO%20POLITICAL%20TENSIONS.pdf>
- Clark, A. (2020, January 11). *Armenian Leader Says Karabakh Conflict Unresolved.* The Moscow Times. <https://www.themoscowtimes.com/2021/01/11/putin-karabakh-foes-discuss-next-steps-in-peace-process-a72572>

- Coffey, L. (2020, September 25). *Russian dominance in the Black Sea: The Sea of Azov*. Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/russian-dominance-black-sea-sea-azov>
- Dal, E. P. & Erşen E. (2020). Introduction. In Dal, E. P. & Erşen E. (Eds.), *Russia in the Changing International System*. (pp. 1-16). Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-21832-4>
- Erdoğan ve Aliyev'den Ermenistan'a mesaj. (2020, Aralık 10). Sputnik News. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/202012101043377345-aliyev-erdogan-azerbaycan-ziyareti-ermenistan-rusya-karabag/>
- Ersen, E., & Kostem, S. (2020). Turkey's Interest in Closer Relations with Russia: Global, Regional and Domestic Dynamics. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*, 29(2), 231-245. <http://doi.org/10.26650/siyasal.2020.29.2.0026>
- European Commission. (2021). *Sea Basin Strategy: Black Sea*. https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/policy/sea_basins/black_sea_en
- Hacaoğlu, S. (2021, January 20). *Incoming Biden Administration Hints at more Turkey Sanctions*. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-01-20/incoming-u-s-official-hints-more-turkey-sanctions-are-possible>
- Kakachia, K. (2010). Between Russian Assertiveness and Insecurity: Georgia's Political Challenges and Prospect after the Conflict. *Uluslararası İlişkiler / International Relations*, 7(26), 87-103. <http://www.jstor.org/stable/43926144>
- Russia to 'assist' Armenia if conflict with Azerbaijan spreads beyond Nagorno-Karabakh. (2020, Ekim 31). DW. <https://p.dw.com/p/3kgwY>
- The MFA of The Russian Federation. (2016). *Foreign Policy Concept of the Russian Federation*. https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248
- The MFA of Ukraine. (2019, June 10). *Positions of Ukraine and Russia concerning the jurisdiction of the A.T. in the case concerning the coastal state rights, were published on the website of the PCA*. <https://mfa.gov.ua/en/news/73098-opublikovano-poziciji-ukrajini-i-rosijsykoji-federaciji->

shhodo-jurisdikciji-arbitrazhnogo-tribunalu-u-spravi-
shhodo-prav-priberezhnoji-derzhavi-v-chornomu-ta-
azovsykomu-moryah-i-u-kerch

Zaniewicz, M. (2020, March 3). The Significance of Russia's
Militarisation of Crimea. *The Polish Institute of
International Affairs (PISM)*. Bulletin No. 36 (1466).

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

İNSANİ MÜDAHALE TARTIŞMASINA VAKALARIN ETKİLERİ

Öğr. Gör. Ekrem OK
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
ekremok.erz@gmail.com

Öz

Son on yılların en yoğun tartışmalarına sebep olan “insani müdahale” terimi adından da anlaşılacağı üzere insani gerekçelerle bir başka ülkenin iç işlerine izin almadan askeri bir şekilde müdahaleyi ifade etmektedir. Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından insani müdahalelere hem devletler nezdinde hem de akademik çalışmalarda ilgi artmıştır. Bu ilgi karşıt bir grubun da oluşmasını da beraberinde getirmiş ve bugün hala devam eden müdahale yanlıları ve egemenlik yanlıları olarak adlandırılabilir iki karşıt görüş meydana gelmiştir. Fakat uluslararası kamuoyunun bu iki görüşe verdiği destek hep aynı ölçüde olmamıştır. Bu çalışma gerçekleştirilen insani müdahalelerin bu iki karşıt tartışmaya etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. İnceleme sonucunda bu çalışma, 1991 Irak, 2003 Irak ve 2011 Libya olmak üzere üç vakanın dönüm noktası olacak düzeyde bu tartışmada etkili olduğunu tespit etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsani müdahale, ulusal egemenlik, insan hakları

Giriş

İnsani müdahaleler hem gerçekleştirildiklerinde hem de gerçekleştirilmediklerinde birçok tartışmaya neden olan son on yılların önemli konularından biridir. Konsept, başka bir ülkede yaşanan insan hakları ihlallerinin diğer devletleri ilgilendirip ilgilendirmediği kaygısından doğmuş ve temelde insan hakları ihlallerinin yaşandığı bir ülkenin içişlerine, üçüncü bir ülke, ülkeler grubu veya bir uluslararası organizasyon tarafından, o ülkenin rızası aranmaksızın askeri şekilde müdahale etmeyi ifade etmiştir. İnsani müdahalelere yönelik tartışmalar sonucu, bugün de devam eden, iki karşıt görüş oluşmuştur; farklı isimlere sahip olabilen bu tartışma özünde “ciddi insan hakları ihlallerinin yaşandığı yerlere bu sorunu çözmek amacıyla müdahale yapılmalı”, düşüncesinde olanlar ile “devletlerin iç işlerine karışılmamalı düşüncesinde” olanlar arasındadır.

Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte, uluslararası sistemin iki süper güç arasındaki mücadelesine dayanan interstate

Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte, uluslararası sistemin iki süper güç arasındaki mücadelesine dayanan interstate yapısı önemini yitirmiş ve iç savaşların öne çıktığı intrastate bir yapı yeni dönemde belirgin olmuştur. Bu yeni dönem Irak ile başlamış, Somali'de Ruanda'da, Haiti'de, Bosna'da, Doğu Timor'da ve Kosova'da devam etmiştir. Bu iç savaşlar sırasında yaşanan yoğun insan hakları ihlalleri uluslararası toplumun dikkatini çekmiş, işlenen insanlık suçları büyük uluslararası tepkilere yol açmış (Hehir, 2010: 51) ve bu bölgelere müdahale çağrıları yapılmıştır.

Bu müdahale çağrılarını yapan grup, beraberinde müdahale karşıtı grubu da getirmiştir. Bu iki karşıt görüşe yönelik verilen destekler zamanla değişmiştir, soğuk savaştan sonra müdahale fikri ağır basarken, 21. yy. ile birlikte bu görüşe verilen destek azalmış, müdahale etmeme fikri tekrardan destek görmeye başlamıştır. Özellikle, yapılan müdahaleler bu iki kamp arasındaki denge terazisinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Örneğin şiddeti durdurabilmiş, olumlu sonuçlar doğurmuş müdahaleler sonrasında müdahale yanlıları güç kazanırken, işleri daha da kötüye götüren, çıkarların ana etken olduğu müdahaleler sonrasında insani müdahale karşıtları büyük destek toplamışlardır.

Bu aşamada, bu rüzgâr değişimine sebep olan dönüm noktalarının ne olduğu sorusu, ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma ise, gerçekleştiren vakaların insani müdahale yanlıları ve karşıtları arasındaki bu tartışmaya etkilerini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma bu iki kutup arasındaki mücadelede üç dönüm noktası tespit etmiştir. Birincisi insani müdahale konseptinin büyük destek toplamaya başladığı 1991 Irak müdahalesi, ikincisi, dengeyi İnsani müdahale karşıtları tarafına dönmeye başladığı 2003 Irak müdahalesi ve son dönüm noktası olarak insani müdahale konseptinin çok büyük güven kaybettiği ve insani müdahale yanlılarının en önemli argümanlarından birini kaybettiği 2011 Libya müdahalesi. Bu çalışmada öncelikle insani müdahale yanlıları ve karşıtlarının argümanlarından bahsedilecek, daha sonra dönüm noktası olarak değerlendirdiğimiz vakaların bu tartışmalara yönelik desteklerde meydana getirdiği değişiklikler ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

1. Teorik Tartışmalar

1.1. İnsani Müdahale Yanlısı Argümanlar

İnsani müdahalelere yönelik argümanları etik argümanlar ve hukuki argümanlar olarak ikiye ayırarak incelemekte fayda vardır, etik argümanlar insani müdahalelerin neden yapılması gerektiğini açıklayan normatif bir bakış açısını ifade etmektedir. Hukuki argümanlar ise insani müdahalelerin hukuka uygun olmadığı iddialarına karşı geliştirilmiştir.

Etik argümanlar insani müdahalelerin en güçlü olduğu temayı oluşturur. Bunun sebebi etik argümanların, bir anlamda insani müdahalenin varoluş temelini oluşturmasıdır. Ayrıca bunlar insani müdahale karşıtlarının altını oyamadığı tek argümandır. İnsani müdahale karşıtları, sonraki bölümde de görüleceği üzere, insani müdahaleye karşı çok zorlayıcı, altı dolu eleştiriler yöneltmektedirler. Fakat hala daha katliam, soykırım tehdidiyle karşı karşıya olan topluluklara karşı ne yapılmalı (Fine, 2007: 81), sorusu cevapsız bırakılmaktadır.

Birçok insani müdahale yanlısı, hukuk olmasa dahi, sivilleri soykırım ve katliamlardan korumak gibi bir ahlaki görevin var olduğunu iddia eder (Bellamy & Wheeler, 2014: 481). Müdahale etmemenin (non-intervention) bazen gerçekleşen ağır sonuçları insani müdahale karşıtlarının cevap veremediği sorunlar arasındadır (Mirza, 2020: 6). Tesón (1996: 342)'a göre, BM, modern tarihin en acımasız otoriterlerinin (Hitler, Mussolini vs.) yarattığı dehşete tepki olarak kurulmuştur. Bu yüzden, müdahale karşıtlığı sadece tiranları ödüllendirmek anlamına gelmez, aynı zamanda BM'nin korumayı taahhüt ettiği uluslararası düzene bir ihanettir. Müdahale yanlılarına göre egemenlik kavramı artık otoriter yönetimlerin ülke içinde işledikleri insanlık suçlarına karşı kullandıkları bir kalkan haline gelmiştir.

Eski BM Genel sekreterlerinden, Ban Ki-Moon, Kofi Annan, Javier Pérez de Cuéllar ve Butros Butros-Gali'nin de dahil olduğu bir grup insani müdahale yanlısı, egemenlik kavramını yeniden yorumlama eğilimindedirler. Daha doğrusu genişletme eğilimindedirler. İnsani müdahale yanlıları egemenliğe beşinci bir nitelik tanımlarlar; sorumluluk. Onlara göre egemen devletin insan haklarını koruma sorumluluğu vardır fakat devlet bu sorumluluğunu yerine getirmekte başarısız olursa, devlet egemenlik hakkını da kaybetmiş olur, koruma sorumluluğu da uluslararası topluma geçer (Bellamy & Wheeler, 2014: 481-487).

Paul Christopher (1996: 110,111) göre, devlet yapısının olmadığı bir toplumda insanlar nasıl ki kendilerini korumak ve suçluları cezalandırmak zorundadır, uluslararası toplumda da devletler insani suçları önlemek zorundadır. Egemenliğin modasının geçtiğini ve bu yüzden acı çeken toplumların acısını dindirmenin yasal olmasa da meşru olduğu ifade edilmektedir (Hehir, 2010: 52). Ayrıca Duke (1994: 35)'e göre, uluslararası hukuk statik, sabit bir yapıda değildir, değişime ve yeniden yorumlamaya açıktır.

İnsani müdahale yanlıları insani müdahalelerin BM Anlaşmasını ihlal etmediğini, aksine BM anlaşmasına uygun olduğunu iddia ederler. Özellikle anlaşmanın 1(3), 13, 55 (c) ve 56 maddelerine atıfta bulunurlar (Madde, 1(3), 13, 55 (c), 56,

BM Anlaşması, 1945). Bu maddeler tek başına yasal bir zemin oluşturamamakta fakat Duke (1994: 36)'e göre bu maddelerin bileşik etkisi insani müdahaleler için yasal zemin oluşturabilmektedir. Ayrıca BM Anlaşmasınının 39. 40. ve 41. maddeleri insani müdahaleleri destekleyecek şekilde yorumlanabilmektedir (Madde 39, 40, 41, 42, BM Anlaşması, 1945). Yine Duke (1994: 36)'e göre insan hakları ihlalleri bu maddelerde geçen uluslararası barış ve güvenliğe yönelik bir tehdittir.

İnsani müdahale karşıtlarının en yoğun eleştirilerinden biri de insani müdahalelerin kuvvet kullanımını yasaklayan BM'nin 2(4) maddesini açıkça ihlal ettiğidir. Ancak, Duke (1994: 36), insani müdahalelerin, bu maddede geçen "*toprak bütünlüğü ya da siyasal bağımsızlık*" ile bir ilgisi olmadığını, insani krizi çözmek amacıyla gerçekleştirildiğini, bu nedenle de bu maddeyle çelişmediğini ifade eder.

1.2. İnsani Müdahale Karşıtı Argümanlar

İnsani müdahalelere yönelik eleştiriler çok yönlü olabilmektedir, fakat bu eleştirileri üç ana tema altında toplamak mümkündür. İlk tema insani müdahalelerinin istismara açık olmasıyla ilgilidir. İkinci tema insani müdahalelerin faydasızlığı ile ilgilidir, üçüncü tema ise insani müdahalelerin hukuki durumu ile ilgilidir.

İnsani müdahalelerin istismara açık olması en önemli eleştiri temalarından biridir. Shen (2001: 9,10)'e göre devletler için insani müdahaleler bir güç aracından başka bir şey değildir. İnsani müdahalelerin istismar edilmesinde öne çıkarılan bir diğer konu ise çifte standarttır. Yani eşit veya paralel insani sorun yaşayan ülkelere eşit veya paralel şekilde yaklaşılmaması, devletlerin müdahale edeceği vakaları seçmesi istismar iddialarını güçlendirmektedir (Weiss, 2000: 20). İnsani müdahalelerin istismar edildiğinin bir diğer göstergesi ise asimetriktir oluşudur, yani insani müdahale deyince aslında güçlünün zayıfa müdahalesinden bahsetmekteyiz, aksinden değil (Shen, 2001: 10,11).

İnsani müdahale karşıtlarının bir diğer teması ise insani müdahalelerin faydasızlığıdır. Shen (2001: 10-15)' göre, özgürlüğün dışardan getirilmesi çok nadir görülen bir şeydir ve şiddet çoğunlukla geri tepen bir yapıdadır. Ayrıca müdahalelerin ayrılıkçı hareketleri ve terörizmi teşvik etme ihtimali de bulunmaktadır. 1991 yılında, Irak'ın müdahalesinin Kürt grupları güçlendirerek, 2017 yılında bir bağımsızlık referandumu yapacak duruma getirmesi Shen'in bu yorumunu doğrular niteliktedir.

İnsani müdahale karşıtlarının en fazla eleştiri yönelttiği konulardan bir diğeri ise insani müdahalelerin hukuki durumudur, birçok insani müdahale karşıtı askeri insani

müdahalelerin uluslararası hukukta yerinin olmadığını söylemektedir. Onlara göre bir ülkenin siyasi egemenliğine ve toprak bütünlüğüne müdahale etmek suç teşkil eden fiildir ve uluslararası düzen, devletlerin birbirlerinin egemenliğine saygı gösterip, iç işlerine karışmadıklarında korunabilir (Ayoob, 2002: 81; Davidovic, 2008: 136).

Egemenlik kavramının yeniden yorumlanması veya değerinin azaltılması da insani müdahale karşıtlarına göre sorundur. Ayoob (2002: 84–92)göre bu anlayış yalnızca belli medeniyet düzeyindeki ülkelere, yani çoğunlukla batılı ülkelere egemen sıfatını layık görmektedir. Ona göre, egemenlik prensibi son dört yüzyıldır, uluslararası düzenin ve adaletin sağlanılmasına önemli katkıları olmuş bir prensiptir. Shen (2001: 7,8)'e göre ise egemenlik buyruk kuralı (*jus cogens*) haline gelmiş bir kavramdır.

2. Tartışmanın Dönüm Noktaları

2.1. 1991 Irak, Altın Çağın Başlangıcı

Irak Müdahalesi Saddam Hüseyin güçleri tarafından katliam riski altında bulunan Kürtlere kuzeyde güvenli bir bölge oluşturma amacıyla gerçekleştirilmiş bir insani müdahaledir. Bu harekât kapsamında 36. Paralelin kuzeyi, uçuşa yasak bölge olarak ilan edilmiş (McQueen, 2005: 28) ve Irak ordusu bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır(Haulman, 1991: 181,182; Rudd, 2004: 226).1991 Irak müdahalesi, insani müdahalelerin altın çağı olarak değerlendirilen 1990-2000 arası on yıllık dönemin başlangıcıdır. Hem geleneksel olarak içişlerine karışmama ilkesine dayanan egemenlik kavramı için hem de insani müdahaleler için bir dönüm noktasını ifade eder. Yapılan bu müdahalenin uzun dönemde ayrılıkçı hareketleri desteklemek gibi olumsuz etkileri olmuş olabilir fakat yapıldığı dönem itibariyle, kendi halkına şiddet uygulama konusunda sicili kabarık olan Saddam hükümetinin yeni bir katliamın girişimini engellediği açıktır. Bu sebepten yapılan müdahale başarılı sayılmış ve insani müdahale konsepti için altın bir çağın başlamasına sebep olmuştur.

2.2. 2003 Irak, Şüpheliğin Yükselişi

İnsani müdahale konsepti için Irak, altın çağın Irak'ta başlayıp, Irak'ta sonlanması açısından farklı bir konuma sahiptir. 2003 Irak savaşı, tam anlamıyla bir insani müdahale değildir. İnsan hakları izleme örgütü de bu müdahalenin bir insani müdahale olmadığını açıklamıştır (*War in Iraq: Not a Humanitarian Intervention*, 2004). Fakat ABD'nin insani gerekçeleri bir meşrulaştırma aracı olarak kullanmasından ve müdahalenin insani müdahale konseptine önemli etkileri olmasından dolayı, bu çalışmada ikinci bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

Irak müdahalesi hem başlangıçta hem devam ederken hem de sonrasında çok yoğun eleştiriler almış ve İnsani müdahaleye yönelik şüphelerin artmasında önemli etkileri olmuştur. Her ne kadar Bush yönetimi, Irak'a giriş sebebini, Saddam Hükümeti'nin biyolojik, kimyasal ve nükleer silah üretmesini engellemek olarak açıklasa da dünya kamuoyunu ikna etmekte başarılı olamamıştır. Müdahale sırasında gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri müdahaleye yönelik eleştirilerin artmasına sebep olmuştur. Savaş sonrasında da İngiltere'nin eski başbakanı Tony Blair'in Irak savaşına yönelik özrü ve itirafları, ardından terör örgütü Işid'in ortaya çıkmasında Irak müdahalesinin büyük payı olduğu (Osley, 2015) düşüncesi de konseptte yönelik güveni oldukça zedelemiştir. Tüm bunlar uluslararası toplumda insani söylemlerin devletler tarafından nasıl istismar edilebileceğini göstermesi ve insani müdahalelerin altın çağını kapatması açısından önemlidir.

2.3. 2011 Libya, Karşıtların Zaferi

Libya müdahalesi, Kaddafi hükümeti ile muhalif güçler arasında yaşanan çatışmalar sonucu gerçekleşmiştir. Yaşanan bu çatışmayı durdurmak 19 Mart 2011 tarihinde NATO öncülüğünde, BMGK yetkilendirilmesiyle bir insani müdahale gerçekleştirilmiştir. Libya müdahalesi sonuçları itibariyle çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu müdahale insani müdahalelerin insani suçları önlemekle sınırlı kalmayıp ülkelerin siyasi geleceğinde belirleyici de olabileceğini göstermiştir. Bu müdahale isyancı muhaliflerin, daha donanımlı ve eğitilmiş Kaddafi güçlerine karşı kazanmasına yardımcı olmuş (Barrie, 2012: 63), bir başka deyişle ülkenin kaderinin değişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Libya müdahalesi, insani müdahale yanlılarının insani müdahalelerin devletlerin politik bağımsızlığına ve toprak bütünlüğü ile herhangi bir ilgisi olmadığı sadece yaşanan insani sorunu durdurma amacıyla olduğu argümanına da büyük darbe indirmiştir. Ayrıca Libya müdahalesi sonrasında Suriye'ye yönelik yapılan insani müdahale çağrıları Rusya ve Çin tarafından çoğunlukla Libya'daki gibi bir rejim değişikliğine sebep olacağı endişesiyle veto edilmektedir. Bu anlamda Libya müdahalesi, insani müdahale karşıtlarına güçlü yeni argümanlar vermiştir.

Sonuç ve Tartışma

Egemenlik ve İnsani müdahale kavramları birbirine doğal bir şekilde karşıt olmuş kavramlardır. Her ne kadar bazı insani müdahale yanlıları tarafından iki terimin birbiriyle çelişmediği iddia edilse de iki konseptin birlikte yer alması mümkün gözükmemektedir. İnsani müdahale kavramı egemenlik duvarında gedik açıldıkça gelişebilmiştir. Chopra ve Weiss

(1992: 110)'e göre, egemenlik her zaman insan haklarından daha üstün konumlandırılırsaydı, insani müdahale diye bir konsept gelişmezdi.

Oluşan bu doğal karşıtlıktan dolayı artık bu iki terimin birlikte var olma ihtimali oldukça azalmıştır. Bu iki terim arasında bir ters orantı oluşmuştur. İnsani müdahale gerçekleştirmek için, hedef ülkenin egemen olmadığına uluslararası kamuoyunun ikna edilmesi gerekmektedir. Egemen olarak kabul edilen bir ülkeye müdahale edilmesi ihtimali çok düşüktür bu yüzden hedef ülkenin egemenliğinin tartışmaya açılması gerekmektedir. Yani, hedef ülkeye dair söylemin “başarısız devlet (failed state)” olarak inşa edilmesi gerekmektedir. Walling'e göre iki senaryoda insani müdahalelerin gerçekleşme ihtimali vardır; hedef ülkenin egemenliğinin yetersiz olduğunun iddia edilmesi veya hedef ülkenin devlet otoritesinin illegal olduğunun iddia edilmesi (Walling, 2015: 22). Suriye örneğinde görüleceği üzere, müdahale çağrısı yapanlar ve müdahale karşıtı olanlar arasında Suriye hükümetine yönelik “meşru -meşru değil” tartışması yaşanmaktadır.

İnsani müdahale yanlılarının en güçlü olduğu argümanlar etik argümanlardır, hukuki argümanlar ise karşı argüman olarak ortaya çıktığı için etik argümanlar kadar güçlü değildir, hatta çoğu noktada zorlamadır. Fakat insani müdahalenin BM Anlaşmasının 2(4) ile çelişmediği çünkü ne devletlerin ne toprak bütünlüğüne ne de siyasi bağımsızlığına tehdit oluşturacak şekilde tasarlanmadığı konusundaki argüman geçerli bir argümandır. Teoride insani müdahaleler yalnızca yaşanan insani krizleri çözmek, insanlık suçlarını ortadan kaldırmak ve şiddeti bitirmek amaçlı gerçekleştirildiği için devletlerin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığına bir tehdit oluşturmamaktadır.

Fakat aynı şeyi 2011 Libya müdahalesi sonrasında söylemek mümkün değildir. Çünkü bu müdahale insani müdahalelerin insani suçları önlemekle sınırlı kalmayıp ülkelerin siyasi geleceğinde belirleyici de olabileceğini göstermiştir. Bu müdahale isyancı muhaliflerin, daha donanımlı ve eğitimli Kaddafi güçlerine karşı kazanmasına yardımcı olmuş (Barrie, 2012: 63), bir başka deyişle ülkenin siyasi kaderinin değişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamda Libya müdahalesi insani müdahale yanlılarının en önemli argümanlarından birini (insani müdahalelerin devletlerin politik bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü ile bir ilgisi olmadığı) sadece yaşanan insani sorunu durdurma amacıyla olduğu) kaybetmesine sebep olmuştur.

Suriye'ye yönelik yapılan insani müdahale çağrıları Rusya ve Çin tarafından çoğunlukla Libya'daki gibi bir rejim

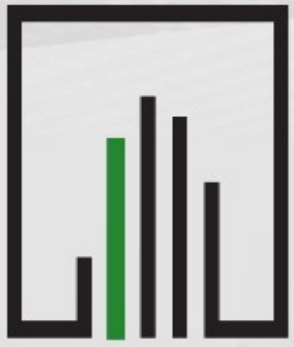
değişikliğine sebep olacağı endişesiyle veto edilmektedir. Bu anlamda Libya örneği müdahalenin yalnızca insani müdahale yanlılarının önemli argümanlarından birini çürütmekle kalmayıp, insani müdahale karşıtlarına güçlü yeni argümanlar verdiğini söylemek de yanlış olmayacaktır.

İncelenen vakalar göstermektedir ki, her ne kadar insani müdahaleleri destekleyen teorik söylemler çoğalsa da insani müdahalelere yönelik uluslararası kamuoyunun desteğini belirleyecek ana unsur pratikte gerçekleşen müdahalelerdir. Devletlerin insani söylemleri çıkarlarını gizlemek için kullanması, yani istismar etmesi insani müdahale konseptine duyulan güveni de zedelemektedir. 2003 Irak müdahalesiyle artan insani müdahale karşıtlığı Libya müdahalesiyle zirveye ulaşmıştır. Bu noktada “insani müdahale konseptinin yeniden yükselmesi mümkün müdür?” sorusu öne çıkmaktadır. İnsani müdahale konseptinin yeniden yükselmesi mümkündür çünkü insani müdahaleyi ortaya çıkaran etik sorunsallar hala daha geçerlidir ve güçlüdür. Fakat bunun için insani müdahale konseptinin istismar sorununu halledecek şekilde bir kodifikasyon geçirmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Ayoob, M. (2002). Humanitarian Intervention and State Sovereignty. *The International Journal of Human Rights*, 6(1), 81–102. <https://doi.org/10.1080/714003751>
- Barrie, D. (2012). Libya’s lessons: The air campaign. *Survival*, 54(6), 57–65. <https://doi.org/10.1080/00396338.2012.749629>
- Bellamy, A. J., & Wheeler, N. J. (2014). Humanitarian intervention in world politics. In J. Baylis, P. Owens, & S. Smith (Eds.), *The globalization of world politics* (pp. 479–493). Oxford University Press.
- Chopra, J., & Weiss, T. G. (1992). Sovereignty is No Longer Sacrosanct: Codifying Humanitarian Intervention. *Ethics & International Affairs*, 6, 95–117. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7093.1992.tb00545.x>
- Christopher, P. (1996). Humanitarian Interventions and the Limits of Sovereignty. *Public Affairs Quarterly*, 10(2), 103–119.
- Davidovic, J. (2008). Are humanitarian military interventions obligatory? *Journal of Applied Philosophy*, 25(2), 134–144. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5930.2008.00393.x>
- Duke, S. (1994). The State and Human Rights: Sovereignty Versus Humanitarian Intervention. *International Relations*, 12(2), 25–48. <https://doi.org/10.1177/004711789401200203>

- Fine, R. (2007). *Cosmopolitanism*. Routledge.
- Haulman, D. L. (1991). Crisis in Iraq: Operation PROVIDE COMFORT. In *Short of war: major USAF contingency operations, 1947-1997* (pp. 179–188).
- Hehir, A. (2010). *Humanitarian Intervention: An Introduction*. PALGRAVE MACMILLAN.
- McQueen, C. (2005). *Humanitarian Intervention and Safety Zones*. In *Humanitarian Intervention and Safety Zones*. PALGRAVE MACMILLAN.
<https://doi.org/10.1057/9780230554979>
- Milletler, B. (1945). Birleşmiş Milletler Antlaşması. Resmi Gazete.
<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>
- Mirza, N. (2020). The (Il)Legality of Humanitarian Intervention. *Amsterdam Law Forum*, 12(1).
- Osley, R. (2015). Tony Blair apologises for 'mistakes' over Iraq War and admits 'elements of truth' to view that invasion helped rise of Isis. *The Independent*.
<https://www.independent.co.uk/news/people/tony-blair-apologises-for-mistakes-over-iraq-war-and-admits-elements-of-truth-to-view-that-invasion-helped-rise-of-isis-a6707776.html>
- Rudd, G. W. (2004). *Humanitarian intervention : assisting the Iraqi Kurds in Operation Provide Comfort, 1991*.
- Shen, J. (2001). The Non-Intervention Principle and Humanitarian Interventions Under International Law. *International Legal Theory*, 7(1), 1–32.
- Tesón, F. R. (1996). Collective Humanitarian Intervention. *Michigan Journal of International Law*, 17(2), 323–371.
- Walling, C. B. (2015). Human rights norms, state sovereignty, and humanitarian intervention. *Human Rights Quarterly*, 37(2), 383–413. <https://doi.org/10.1353/hrq.2015.0034>
- War in Iraq : Not a Humanitarian Intervention. (2004). Human Right Watch.
<https://www.hrw.org/news/2004/01/25/war-iraq-not-humanitarian-intervention>
- Weiss, T. G. (2000). The politics of humanitarian ideas. *Security Dialogue*, 31(1), 11–23.

6.

ULUSAL
YEREL YÖNETİMLER
SEMPOZYUMU

“Dirençli Kentler”

COVID-19 VE AŞI KARŞITLIĞI

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU

Karadeniz Teknik Üniversitesi
hyadigaroglu@ktu.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın konusu covid-19 pandemisi ile birlikte tekrar gündeme gelen aşı karşıtlığıdır. Dünyayı kuşatan ve her geçen gün yeni vakalara sebep olan salgında kalıcı çözüm, aşılama tekniği olarak değerlendirilmektedir. Ancak aşılamanın kayda değer etkilerinin olmasına rağmen aşı karşıtlığı da dünyada artmakta ve insanlar aşı konusunda endişeler taşımaktadır. Aşı karşıtlığı veya reddinin ardındaki nedenler komplo teorileri olduğu gibi üretilen aşılar karşı oluşan güvensizlik duygusu da olabilmektedir. Bu bağlamda çalışmada, aşı karşıtlığının tarihsel boyutları ele alınarak ve günümüzde artan aşı karşıtlığının nedenleri ile Covid-19 ve aşılarla ilgili güncel verilere yer verilerek dünyada ve Türkiye’deki mevcut durum değerlendirilip pandemi ile birlikte artan aşı karşıtlığı ve bu karşıtlığın mevcut nedenleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aşı, Aşı Karşıtlığı, Covid-19

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü’ne göre (WHO) aşı karşıtlığı, aşı hizmetlerine erişim olmasına rağmen aşı vurulmanın reddedilmesi veya ertelenmesidir (WHO, 2015: 1). Bu bağlamda aşının reddedilmesi veya ertelenmesi toplumsal zihniyet ve bağlama göre değişen sebeplerle ortaya çıkmaktadır. Tarihsel deneyimlerin aşılama tekniğinin salgınlara karşı milyonlarca insanı hem koruduğunu hem de önleyici bir teknik olduğunu göstermesine rağmen aşı karşıtlığı aşının üretilmesinden bugüne kadar farklı nedenlerle de olsa var olmuştur. Esasında salgınla mücadelede aşılama tekniğinin, karantina ve sosyal izolasyon ile birlikte kullanılan temel yöntemlerden biri olduğu bilinmektedir. Karantina, hastalığı taşıyan kişinin uygun bir yerde gözetim altında tutulması ve başkalarıyla teması engellenerek bulaş riskinin önüne geçilmeye çalışılması iken sosyal izolasyon kişinin kendini sosyal çevresinden uzaklaştırmasıdır. Her iki mücadele yöntemi de özellikle salgınlarda bulaşıcılığını engelleme amacıyla kullanılmaktadır.

Günümüzde insanlığın ortak deneyimi olan “Covid-19” veya “Coronavirüs” salgını ile mücadelede de benzer teknikler kullanılmaktadır. Karantina ve sosyal izolasyon teknikleri ile

salgının bulaşıcılığının düşürülmesi sağlanarak vaka sayısının öncelikle öngörülebilir bir seviyede tutulması amaçlandı. Ancak söz konusu olan bu teknikler, vaka sayılarının düşürülmesinde kısmen etkili olsa da kesin çözüm olarak görülmemektedir. Sosyal mesafeye uyulmaması ve temasın önüne geçilememesi gibi nedenler vaka sayılarını artırdığı gibi salgının hızını da artırmıştır. Bu bağlamda covid-19 salgınına karşı kitlesel korunma ve bağışıklık kazanımı için son çare olarak aşılama tekniği görülmektedir. Aşılama “zayıflatılmış virüs ya da bakterilerin ya da bunların antijenik parçalarının vücuda verilerek yapay bağışıklık elde edilmesidir” (Bozkurt, 2018: 71). Tarihte birçok salgın aşılama tekniği ile kontrol altına alınmış veya tamamen ortadan kaldırılmıştır. Kısacası, ölüm ve hastalığa yakalanmanın önüne geçilmesinde aşılama tekniği ile birlikte önemli başarılar elde edilmiştir. Aşı yoluyla bağışıklama sayesinde çiçek hastalığından tahmini 5 milyon ölümün önüne geçilmiştir. Kızamık %60, difteri ve çocuk felcinde ise engellenen ölüm oranı %86 oranındadır (Soysal, 2018: 264).

Aşılamanın salgınlara karşı bu denli başarılı bir teknik olduğu bilinmesine rağmen covid-19 salgını sürecinde dünyada aşı karşıtlığı tekrar gündeme geldi. Aşının bulunmasıyla başlayan bu davranış türü tarihte farklı nedenlerle de olsa insanlar tarafından benimsenmiştir. Şüphesiz ki günümüzde aşı karşıtlığının tekrar gündeme gelmesinin döneme özgü nedenleri olmakla birlikte geçmişten gelen ortak nedenleri de vardır. Bu çalışmada öncelikle salgın ve toplum ilişkisine dair bir değerlendirme yapılacaktır. Ardından covid-19 salgınına dair güncel bilgiler ve son olarak aşılamanın tarihi ve aşı karşıtlığı hakkında bilgi verilecektir. Çalışma bir tarama-değerlendirme çalışmasıdır. Bu sebeple ilgili literatür taranarak konuyla ilgili veri ve görüşlere yer verilecektir.

1. Salgınlar ve Toplum

İnsanoğlu sağlık ve esenlik gibi hastalık ve rahatsızlıkları da deneyimlemektedir. Sağlık bilimcileri hastalıkların nedenlerini biyolojik yapıda görülen işlev kaybı veya bozulmalar üzerinden açıklarken sosyologlar hastalıkları toplumsal nedenler üzerinden açıklar. Buna göre tıbbi bilimlerden hastalık nesnel bir etiket iken sosyoloji açısından öznel bir değerlendirmedir. Sağlık ve hastalık olgularının sosyoloji biliminde konu edilmesi ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Modern ulus devletlerin ekonomi-politik hedefleri açısından sağlıklı bir nüfus önemli bir sermayedir. Bu nedenle halk sağlığını koruma ve geliştirme modern devletlerin temel politikaları içinde yer almaktadır. Toplumsal yapı açısından sağlık; eğitim, ekonomi ve siyaset gibi temel kurumlardan biridir. Sağlık kurumunun toplumsal yapının uyum ve denge içinde devamlılığının sağlanmasında işlevsel bir niteliğinin

olması modern devletler sağlığa dair politikalar üretmelerinin temel nedenidir. Öyle ki Fransız düşünür Michel Foucault, 18. Yüzyıldan sonra farklı bir iktidar türünün geliştiğini söyler. Foucault, biyo-iktidar şeklinde ifade ettiği bu iktidar türünün odak noktasının “nüfus” olduğunu vurgular. Buna göre biyo iktidar “yönetim pratiğinin nüfusu oluşturan canlıların karşılaştığı sorunları (sağlık, hijyen, doğum oranı, yaşam süresi, ırklar...) akılsallaştırma çabasıydı” (Foucault, 2015: 263). Bu çaba ile birlikte doğum, ölüm, yaşam süresi, beslenme, konut biçimi vb. nüfusun sağlık durumunu etkileyecek tüm unsurlara dair düzenleyici ve denetleyici politikalar üretilmektedir. Böylelikle hem devletin ekonomik amaçları doğrultusunda üretime katkı sağlayan hem de sosyal çevresiyle uyumlu olan bireyler hedeflenmektedir.

Modernleşme; ekonomik, siyasi, demokratik hak ve özgürlüklerde insanoğluna kayda değer katkılar sunmuştur. Ancak modernliğin sonuçlarını sadece sunduğu katkılar üzerinden değerlendirmek yetersiz bir yorumdur. Modernleşme, rasyonelleşme temelinde yükselen kapsamlı bir değişim ve dönüşüm olmasının yanı sıra irrasyonel sonuçlara da sahiptir. Çağdaş sosyolog Anthony Giddens’in ifadesiyle modernliğin “fırsat yönü” (Giddens, 1994: 14) olduğu gibi “karanlık yüzü” (Giddens, 1994: 16) de vardır. Giddens, sanayi öncesi toplumlardan farklı olarak modern toplumlarda “üretmiş risk”lerin olduğunu söyler. Bu riskler, “kendi bilgimizin ve teknolojimizin doğal dünya üzerindeki etkisi tarafından yaratılan riskler”dir (Giddens, 2013: 1006). Modern dünyada insanoğlunun karşı karşıya kaldığı sağlık riskleri çoğunlukla üretilmiş risklerdir. GDO’lu besinler, nükleer sızıntılar, küresel ısınma, laboratuvar ortamlarında üretilen mikrop veya virüsler vb., insan sağlığını tehdit eden üretilmiş risklerden bazılarıdır. Alman düşünür Ulrich Beck modernleşmenin yarattığı tehlike ve güvensizliklerle farklı bir modernleşmeye doğru gidildiğini savunur. Her ne kadar modern toplum, rasyonellik ilkesi üzerine inşa edilse de Beck’e göre “teknik seçenek kapasitesinin artmasıyla birlikte sonuçların hesaplanamazlığı” (Beck, 2011: 26) ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle insanlık “rasyonelliğin sonucu olarak yaratılan belirsizlik ve denetlenemezlik” (Beck, 2013: 44) gibi risklerle karşı karşıyadır. Bu bağlamda nükleer savaş, küresel ısınma ve salgınlar gibi büyük sorunlarla insanlık karşı karşıyadır.

Salgınlar tarih boyunca insanoğlunu tehdit eden temel sağlık sorunları olmuştur. Sadece bulaştığı insanları değil, tüm nüfusu etkileyen salgınlar ilaç bulunana kadar etkisini devam ettirmektedir (Parıldar, 2020: 19). Bu bağlamda salgınların neden olduğu risk, patojenin (virüs gibi) tespit edilmesi ve tespit edilen patojene karşı uygun tedavinin bulunmasına

kadar sürmektedir. Riskin devam ettiği süreçte sadece sivil halk değil, salgınla mücadele eden sağlık uzmanları da tehdit altındadır. Tarihte SARS, MERS, Ebola, Sıtma, İspanyol Gribi, Veba, Kolera ve AIDS vb. birçok salgın ortaya çıkmıştır. Bu salgınlarda milyonlarca insan hayatını kaybetmiş milyonlarcası da hastalığa yakalanmıştır. Salgınlarda en önemli hastalık bulaştırıcı etken (patojen) ise virüslerdir.

2. Covid-19 Pandemisi

Çin'in Wuhan şehrinde Aralık 2019'da ortaya çıkan yeni tip virüs çok geçmeden tüm dünyayı tehdit etmiştir. "Coronavirüs" veya "Covid-19" olarak adlandırılan bu yeni tip virüsten dolayı Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 12 Mart 2020'de pandemi ilan etmiştir. Dünya Sağlık Örgütü, 12 Mart 2020'de dünyada 6741'i yeni olmak üzere 125.260 vaka ve 4.613 ölüm olduğunu rapor etmiştir. (WHO, 2020). Aynı gün Türkiye'de ise 1 vaka tespit edilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2020).

Tablo 1. Ükelere Göre Korona İstatistikleri (worldometers, 2021).

Ülke	Toplam Vaka	Yeni Vaka	Toplam Ölüm	Yeni Ölüm
ABD	28,291,581	28,457	497,761	554
Hindistan	10,925,208	9,036	155,836	72
Brezilya	9,840,002	5,489	239,359	65
Rusya	4,086,090	14,207	80,520	394
Birleşik Krallık	4,047,843	9,765	117,396	230
Fransa	3,469,539	4,376	82,226	412
İspanya	3,086,286	11,942	65,449	234
İtalya	2,729,223	7,351	93,835	258
Türkiye	2,594,128	7,945	27,562	91
Almanya	2,345,569	3,863	65,815	249

Tablo 1'de yer alan veriler 16.02.2021 tarihine aittir. Tabloda en fazla vaka ve ölümün görüldüğü 10 ülke yer almaktadır. ABD, korona salgınından en fazla etkilenen ve en fazla kaybı veren ülkedir. Türkiye'ye ait verilerde ise toplam vaka göz önüne alındığında diğer ülkelerle paralellik gösterdiği görülmektedir. Türkiye açısından olumlu durum ise, toplam vaka sayısının yüksek olmasına rağmen toplam ölüm sayısının diğer ülkelere göre düşük olmasıdır.

3. Aşılama ve Aşı Karşıtlığı

Türkiye’de korona salgınına karşı alınan ilk önlemler temizlik, maske ve mesafeye dair uygulamalardır. Esasen “temizlik, maske ve mesafe (TMM)” bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Söylem, “ortak varsayımlar aracılığıyla oluşturulan ve belirli bir konu hakkında insanların anlayış ve eylemlerini biçimlendirmeye hizmet eden düşünme ve konuşma çerçevesi”dir (Giddens & Sutton, 2014: 15). Bir söylemin üretilmesi belli bir alanda uzman olmayı gerektirir. Bu bağlamda TMM, tıp uzmanlarının ürettiği bir söylem olmakla birlikte siyasi iktidarın benimsediği ve bu noktada belirli politikaları hayata geçirdiği salgınla mücadele formülüdür. TMM bulaş oranını azaltmasına rağmen halkı salgına karşı koruyucu ve önleyici farklı tedbirlere de ihtiyaç duyulmuştur. Aşılama bu noktada ihtiyaç duyulan yegâne teknik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda covid-19’a karşı birçok ülkede farklı aşılar üretilmiştir. Tablo 2 üretilen bu aşılar hakkındaki güncel bilgileri içermektedir.

Aşılama, hem salgına karşı insanları koruyucu ve önleyici bir tedbir olarak hem de sürü bağışıklığının sağlanması noktasında işlevseldir. Aşılar, enfeksiyon hastalıklarına karşı bağışıklığı artırmaktadır. Çinlilerin 15. Yüzyılda aşı kullandıklarına dair yazılı kayıtlar mevcuttur (Akdeniz & Kavukçu, 2016: 11) . Modern aşuların ise 1796’da Edward Jenner’in çiçek aşısını geliştirmesiyle başladığı bilinmektedir. “Vaccine (aşı)’ kelimesi; düşük hastalandırıcılık özelliğine sahip bir Poxvirus olan ve çiçek hastalığından korunmada kullanılmış olan ‘Vaccinia virüs’ten türetilmiştir” (Kutlu & Altındış, 2018: 48).

Tablo 2. Covid-19’a Karşı Üretilen Aşılar ve Durumları (WHO, 2021).

Üretici	Aşının Adı	Değerlendirme Durumu	Öngörülen Karar Tarihi
Pfizer-Biontech	BNT162b2/COMIRNAT Y Tozinameran (INN)	Sonlandırıldı	31/12/20
AstraZeneca-University of Oxford	AZD1222	Bekleniyor	Mart-Nisan 2021
SK Bio - AstraZeneca-University of Oxford	- AZD1222	Değerlendirme devam ediyor	Şubat 2021’in ortaları

Serum Institute of India	Covishield (ChAdOx1_nCoV-19)	Geliştiriliyor	Şubat 2021'in ortaları
Sinopharm / BIBP1	SARS-CoV-2 Vaccine (Vero Cell), Inactivated (InCoV)	Geliştiriliyor	En erken Mart
Sinovac	SARS-CoV-2 Vaccine (Vero Cell), Inactivated	-	En erken Mart
Moderna	mRNA-1273	-	Tahmini 2021 Şubat sonu
Janssen Infectious Diseases & Vaccines	Ad26.COV2.S	Henüz başlamadı	Mart - Nisan 2021
The Gameleva National Center	Sputnik V	-	-
CanSinoBio	Ad5-nCoV	-	-
Vector State Research Centre of Virology and Biotechnology	EpiVacCorona	-	-
Zhifei Longcom, China	Recombinant Novel Coronavirus Vaccine (CHO Cell)	-	-
IMBCAMS, China	SARS-CoV-2 Vaccine, Inactivated (Vero Cell)	-	-
Sinopharm / WIBP2	Inactivated SARS-CoV-2 Vaccine (Vero Cell)	-	-
NOVAVAX	-	-	-

Aşının toplumun ve bireylerin sağlığını koruma ve geliştirmede başarılı bir uygulama olduğu bilinmesine rağmen aşının ilk kullanımından günümüze kadar çeşitli sebeplerle de olsa aşı karşıtlığı görülmektedir. E. Jenner'in ilk aşığı ürettiği dönemde E. Massey adlı bir din adamı aşılama faaliyetlerini şeytana uyma olarak tanımlayarak aşı karşıtlığını başlatmıştır (Soysal, 2018: 263).

Aşı karşıtlığı tarihte farklı nedenlerle de ortaya çıkmıştır. Örneğin İngiltere'nin 1840 yılında çıkarmış olduğu aşı yasası da aşılama karşı bir tepki meydana getirmiştir. Yasa ile

aşılama yasal hale getirilirken yeterli aşının yaptırılmadığı görülmüş ve aşılama zorunlu hale getirilmiştir. Yasanın 1864'te ortaya çıkan salgın nedeniyle daha sıkı bir şekilde uygulanmaya çalışılması tepkilere neden olmuştur. Öyle ki, John Gibs'in 1854 yılında yayımlanan "Tıbbi Özgürlüklerimiz" isimli kitabı aşı karşıtlığının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Sonuçta 19. Yüzyılda İngiltere'deki aşı konusunda alınan sıkı önlemler nedeniyle aşı karşıtı hareketler ortaya çıkmıştır (Kader, 2019: 379). Artan aşı karşıtlığına karşı 2012 yılında Dünya Sağlık Örgütü (WHO) "Aşı Karşıtlığı Çalışma Grubu"nu (Vaccine Hesitancy Working Group) kurmuştur.

Aşı reddinin toplumsal ve bireysel birçok nedeni vardır. Bu nedenlerden bazıları şu şekildedir (Bozkurt, 2018: 72):

- "Aşılar cıva, alüminyum, eter, antibiyotik ve birçok kimyasal içerir ve bunlar otizm ve benzeri hastalıklara neden olur".
- "Aşı üreten firmalar çok büyük gelirler elde ettiği için art niyetli bir 'pazar' olabilir",
- "Aşılama yerine hastalık geçirilerek daha iyi bağışıklık sağlanır".
- "Tamamlayıcı ve alternatif tıp daha etkin ve yan etkisi daha azdır".
- "Çocukların bağışıklık sistemi daha tam gelişmemiştir ve aşılar bağışıklık sistemine zarar verir".
- "Aşıların etkinliğini ve güvenilirliğini kanıtlayan çalışmalar yoktur".
- "Aşıların yan etkilerini bildiren çalışmalar vardır".
- "Bazı 'dini, felsefi etkinlikler kazanmış kişiler' ve bazı 'doktorlar' aşılama zararlı olduğunu anlatmakta ve çocuklarına yaptırmamaktadır".

Aşı karşıtlığı, covid-19'a karşı üretilen aşılar ve aşılama tekniğinin uygulanması zorunluluğuyla birlikte tekrar gündeme geldi. Dünya'nın farklı ülkelerinde aşı karşıtı gösteriler yapılmakta ve insanlar covid aşılama karşı bir duruş sergilemektedir. Bunun örneklerinden biri Londra'da Aralık 2020'de, "zorunlu aşıya hayır" yazılı pankartlarla yapılan gösteri yürüyüşüdür (NTV, 2020). Günümüzde farklı ülkelerde de benzer hareketler görülmektedir. Türkiye'de ise 2010 yılında ilk örnekleri görülen aşı karşıtlığının, korona pandemisiyle birlikte tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir.

Korona salgınında aşı karşıtlığının tekrar gündeme gelmesinin birçok nedeni vardır. Söz konusu bu nedenler komple teorileri şeklinde olabileceği gibi aşının üretim süreci ve yararlı olacağına dair şüpheler de olabilmektedir. Aşı karşıtlığının nedenleri olarak; korona aşılama DNA yapımızı değiştireceğine dair düşünce, aşı ile birlikte vücudumuza

Resim 1. İngiltere’de Covid-19 Aşısı Karşıtı Gösteri (NTV, 2020).

mikroçip yerleştirileceğine dair inanç, aşı üretiminde cenin dokusu kullanıldığı iddiası ve koronavirüsten ölme oranının düşük olduğu için aşının gereksiz olduğu şeklindeki kanaatten bahsetmek mümkündür (BBC, 2020). Tüm bu iddia ve kanaatlerin yanı sıra

“covid-19 aşısı ile birlikte insanlara maymun ve domuz genleri enfekte edileceği”, “koronavirüs sürekli mutasyona uğradığı için aşının işe yaramayacağı”, “aşı üreticilerinin aşı olmasının yasak olduğu” ve “aşılarda kısırlığa neden olacağı” şeklindeki iddialar da aşı karşıtlığının nedenleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Teyit, 2021).

Basın ve sosyal medya mecralarında yer alan komplo teorileri ve iddiaların yanı sıra yapılan bilimsel araştırmalarda da covid-19 aşısına dair insanların beklenti ve yaklaşımları hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Bu araştırmalardan biri IPSOS tarafından 28-31 Ocak 2021’de Dünya Ekonomik Forumu ile birlikte yapılan ve 15 ülkede yürütülen araştırmadır. Araştırma sonucunda dünya genelinde covid-19 aşısına karşı artan bir aşı olma niyeti olduğu görüldü. Buna göre covid-19 aşısı olma niyeti Brezilya’da %88, Çin’de %85 ABD’de %71, Almanya’da %68 ve Fransa’da %57’dir. Aşıya tereddütle yaklaşmanın temel sebepleri ise klinik araştırmaların yan etkileri ve aşının üretilme hızı konusundaki endişelerdir. Covid-19 aşısı olmayacağını söyleyenlerin Brezilya’da %25’i ve Japonya’da %66’ı aşılarda yan etkileri konusunda endişeli olduklarını belirtmişler. Aynı zamanda Japonya’da %5 ile Çin’de %18 arasında bir oran, covid-19’a yakalanma riskinin çok düşük olduğunu düşünmektedir. Aşının etkili olmadığını düşünenlerin oranı Çin ve Güney Kore’de %4 iken Birleşik Krallık’ta %12’dir. Çin’de %1 ve ABD’de %11 arasında genel olarak aşılar karşı bir kesim yer almaktadır (IPSOS, 2021).

Türkiye’de İstanbul Medeniyet Üniversitesi Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı (TYAP) kapsamında yapılan bir çalışmada toplumun aşı ile ilgili yaklaşımları hakkında bilgi edinilmiştir. Bu çalışmaya göre hemen aşı olmak isteyenlerin oranı %16.5, aşının etkisi kanıtlandıktan sonra aşı olmak isteyenlerin oranı %26, yapılacak aşının türüne göre kararını verecek olanların oranı %8.4, aşı olmayı hiç düşünmeyenlerin oranı %24.6 ve aşı olma konusunda kararsız olanların oranı %24.6 olarak belirlenmiştir (TYAP, 2021: 12).

Sonuç

İnsanlık korona salgının neden olduğu riskleri gündelik yaşam pratikleri içinde deneyimlerken bir taraftan da - özellikle aşuya dair - medya yoluyla aktarılan eleştiriler arasında kalmıştır. Bu bağlamda insanlık bir eşikte, yani salgın tehdidinin ürettiği risk ile aşı kullanma tereddüdünün neden olduğu belirsiz bir düzlemde, bir ara form içinde yer almakta ve çağın bu son ikilemini deneyimlemektedir. Aşı karşıtlığı, salgının yarattığı risk korkusu ve eski normal düzene dönme arzusunun arasında rasyonel (aşı deneme çalışmalarının kısa süre içermesi gibi) veya irrasyonel (insanlara çip takılması gibi) iddia veya söylemler izleği bağlamında hem bireysel hem de kolektif hafızalara eklenerek sağlık davranışının geliştirilmesini engellemektedir.

Kaynakça

- Akdeniz, M. & Kavukçu, E. (2016). Aşılama ve Aşıların Tarihçesi”, *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, 8(2), 11-28.
- BBC. (2020, 3 Aralık). Koronavirüs aşısı: Aşıyla ilgili komplo teorileri neler, bilim insanları bunları nasıl çürütüyor?. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55172316>.
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu- başka bir modernliğe doğru* (Çev. K. Özdoğan ve B. Doğan). İthaki Yayınları.
- Beck, U. (2013). *Siyasallığın icadı* (3. Baskı). (Çev. Nihat Ülner), İletişim Yayınları.
- Bozkurt, H. B. (2018). Aşı Reddine Genel Bir Bakış ve Literatürün Gözden Geçirilmesi, *Kafkas J Med Sci*, 8(1), 71-76.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu* (Çev. A. Tayla), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin sonuçları* (Çev. E. Kuşdil). Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2013). *Sosyoloji* (1. Baskı). (Çev. Z. Mercan). Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. & Sutton, P. W. (2014). *Sosyolojide temel kavramlar*. (Çev. A. Esgin). Phoenix.
- IPSOS. (2021, 16 Şubat). Global attitudes: COVID-19 vaccines. <https://www.ipsos.com/en/global-attitudes-covid-19-vaccine-january-2021>
- Kader, Ç. (2019). Aşı Karşıtlığı: Aşı Kararsızlığı ve Aşı Reddi, *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 4(3), 311-388.
- Kutlu, H. H. & Altındış, M. (2018). Aşı Karşıtlığı, *Flora*, 23(2), 47-58.

- NTV, (2020, 14 Aralık). İngiltere'de covid-19 önlemleri ve aşı karşıtı gösteri. <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/ingilterede-covid-19-onlemleri-ve-asi-karsiti-gosteri,rJ19xqcz6EWBH04okcI6hA/bAxDdDcCHU6EZljMk92rog>.
- Parıldar. H. (2020). Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları, *Tepecik Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 30, 19-26.
- Soysal, A. (2018). Aşı Karşıtlığı, *Madde Diyalektik ve Toplum*, 1(3), 263-271.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2021, 12 Ocak). Genel koronavirüs tablosu. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html>.
- Teyit. (2021, 16 Şubat). Aşı Karşıtlığı ve Covid-19. <https://teyit.org/dosya-asi-karsitligi-ve-covid-19>.
- Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı (TYAP). (2021, 3 Şubat). Pandeminin sosyal etkileri ve toplumun aşı ile ilgili yaklaşımları. https://tyap.net/media/Pandeminin_Sosyal_Etkileri_Sunum.pdf
- World Health Organization. (2015). Vaccine hesitancy: what it means and what we need to know in order to tackle it. *Journal of Vaccine*. https://www.who.int/immunization/research/forums_and_initiatives/1_RButler_VH_Threat_Child_Health_gvirf16.pdf?ua=1
- World Health Organization. (2021, 8 Şubat). Status of covid-19 vaccines within WHO EUL/PQ evaluation process. https://extranet.who.int/pqweb/sites/default/files/documents/Status_COVID_VAX_08Feb2021.pdf
- World Health Organization. (2020, 12 Mart). Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 52, https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200312-sitrep-52-covid-19.pdf?sfvrsn=e2bfc9c0_4.
- Worldometers. (2021). Report coronavirus cases. <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

Protokol Dergisi

Çağrı Metni

Protokol dergisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırma Merkezi bünyesinde yayımlanmaktadır. Uluslararası İlişkiler, Sosyoloji, Ekonomi, Kent, Çevre ve Yönetim konuları başta olmak üzere sosyal bilimler alanına dair kısa makalelere yer verecek olan dergi, Şubat ve Ağustos olmak üzere yılda iki kez yayımlanacaktır. Kısa makalelerin yanı sıra derginin her sayısında rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı vb. makale dışı yazılara da yer verilecektir. Dergi, öncelikli olarak ilgili alanlardaki güncel strateji temelli konulara dair tartışmaları okuyucu ile buluşturmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda hazırladığınız çalışmalarınızı bekliyoruz...

Genel yayım ilkeleri ve yazım kuralları için:

www.ktu.edu.tr/sam

Dergiye yazı göndermek için:

suna.ersavaskavanoz@ktu.edu.tr

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

PROTOKOL